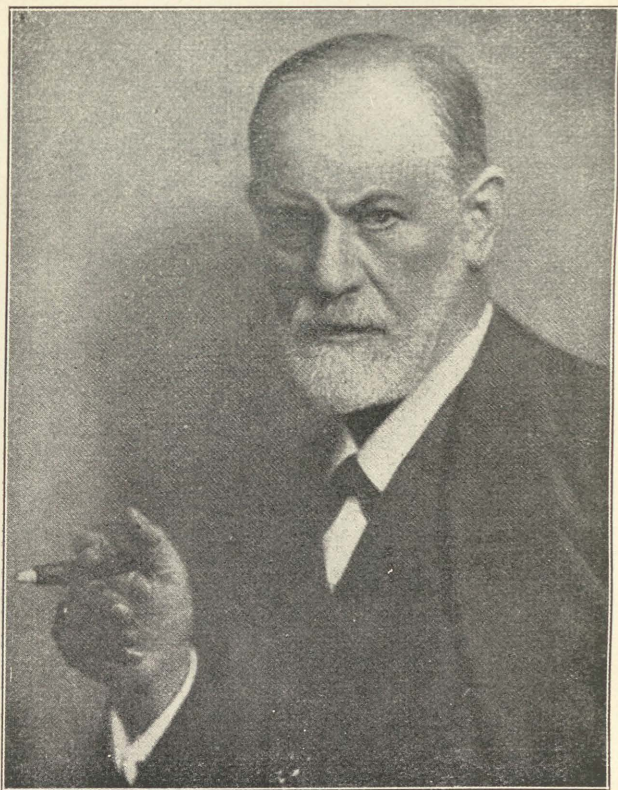
SIGM. FREUD

DE TOEKOMST EENER ILLUSIE

UITGAVE
HOOFDBESTUUR VRIJDENKERSVEREENIGING „DE DAGERAAD"
AMSTERDAM 1929

DE TOEKOMST EENER ILLUSIE

SIGMUND FREUD

SIGM. FREUD

DE TOEKOMST EENER ILLUSIE

GEAUTORISEERDE VERTALING

DOOR

JOS VAN VEEN

UITGAVE
HOOFDBESTUUR VRIJDENKERSVEREENIGING
„DE DAGERAAD"
AMSTERDAM 1929

I

Wanneer men een langen tijd onder een zekere kultuur geleefd heeft en zich dikwijls ingespannen, om na te gaan, hoe haar oorsprongen en de weg harer ontwikkeling waren, krijgt men ook eens neiging, den blik naar den anderen kant te richten en de vraag stellen, welk veraf gelegen lot deze kultuur beschoren is en welke veranderingen zij zal hebben door te maken.

Men zal echter spoedig gewaar worden, dat een dergelijk onderzoek van meet af aan door meer dan één invloed tegengewerkt wordt. In hoofdzaak daardoor, dat er maar weinig menschen leven, die in staat zijn, het menschelijke gedoe in al zijn uitgebreidheid te overzien. De meesten hebben zich noodzakelijkerwijze tot een of tot enkele gebieden moeten beperken; met het gevolg, dat, hoe minder iemand van het verleden en het heden op de hoogte is, zijn oordeel over de toekomstige dingen vanzelf des te onzekerder moet zijn. Verder is van invloed, dat bij dit

oordeel de persoonlijke verwachtingen van iedereen afzonderlijk een bezwaarlijk af te wegen rol spelen; zij blijken afhankelijk te zijn van de zuiver persoonlijke gegevens zijner eigen ondervinding en zijner meer of minder hoopvolle levenshouding, zooals deze door inborst, welslagen of tegenslag wordt voorgeschreven. Ten slotte komt het merkwaardige feit tot gelding, dat de menschen in het algemeen het heden als kinderen doorleven, zonder hetgeen het biedt naar waarde te kunnen schatten; ze moeten eerst op een afstand ervan gaan staan, dat wil zeggen, het heden moet eerst verleden geworden zijn, wanneer men daaruit aanknoopingspunten ter beoordeeling der toekomst moet verkrijgen.

Wie dus voor de verzoeking zwicht, een meening ten beste te geven over de waarschijnlijke toekomst onzer kultuur, hij zal er goed aan doen, de zooeven aangeduide bezwaren in zijn gedachten te houden even zoo goed als de mogelijkheid van mistasten, die van huis uit bij iedere voorspelling behoort. Daar volgt voor mij persoonlijk uit, dat ik, haastig de al te groote taak ontwijkend, zoodra ik de plaats ervan in het groote geheel bepaald zal hebben, spoedig de kleine onderafdeeling, waaraan ik tot nu toe al mijn aandacht gewijd heb, zal opzoeken.

Men kan weten, dat de menschelijke kultuur — daar bedoel ik mee alles, waardoor

zich de menschheid boven haar dierlijk bestaan verheven heeft en zich van het dierenleven onderscheidt en ik wensch hierbij kultuur en beschaving niet van elkander te scheiden — den onderzoeker twee zijden biedt. Aan de eene zijde omvat zij alle kennis en vaardigheid, die de menschen zich hebben eigen gemaakt, om te trachten de natuur te beheerschen en uit haar de voortbrengselen tot bevrediging der menschelijke behoeften te kweeken, aan de andere zijde omvat zij de instellingen, die noodig zijn, om de betrekkingen der menschen onderling en in het bizonder de verdeeling der bereikbare goederen te regelen.

Die beide zijden der kultuur zijn geenszins van elkaar onafhankelijk, want, eerstens worden de onderlinge betrekkingen der menschen door de maat der behoeftenbevrediging sterk beïnvloed; vervolgens kan een mensch zelf als iets goeds in betrekking tot een ander komen, voor zoover deze zijn arbeidskracht uitbuit of hem neemt tot bevrediging van zijn geslachtsdrift; ten derde is iedere enkeling mogelijk een vijand der kultuur, hoewel zij een algemeen menschelijk belang dient te zijn. Het is merkwaardig, dat de menschen, hoe slecht zij ook als enkeling kunnen bestaan, toch de offers, welke door de kultuur hun opgelegd worden, om een samenleving mogelijk te maken, als een zwaren last op zich

voelen drukken. De kultuur moet dus tegen de enkelingen verdedigd worden en haar regelingen, instellingen en geboden stellen zich in dienst van deze taak; zij hebben niet slechts tot doel, een zekere verdeeling der goederen tot stand te brengen, maar deze ook te handhaven, ja zij moeten tegen de vijandige opwellingen der menschen al datgene beschermen, dat tot beheersching der natuur en tot het voortbrengen van goederen dient. Menschelijke scheppingen zijn makkelijk te verwoesten en de wetenschap en de techniek, die haar hebben opgebouwd, kunnen ook tot haar vernietiging aangewend worden.

Zoo krijgt men den indruk, dat de kultuur iets is, dat door een minderheid, welke het klaar heeft gespeeld, de machts- en dwangmiddelen onder zich te nemen, aan een weerbarstige meerderheid is opgelegd. Natuurlijk ligt het voor de hand, het ervoor te houden, dat dergelijke bezwaren niets met het wezen der kultuur-zelf te maken hebben, doch slechts een noodzakelijk gevolg zijn van de gebreken der kultuurvormen, die tot op heden tot ontwikkeling gekomen zijn. Het is werkelijk niet moeilijk, deze gebreken aan te wijzen. Terwijl, bijvoorbeeld, de menschheid al maar meer vooruitgang heeft te boeken op het gebied der natuurbeheersching en nog grootere successen tegemoet mag zien, is een daarmede gelijken tred houdende vooruitgang

in de regeling der menschelijke aangelegenheden niet zeker vast te stellen en waarschijnlijk hebben veel menschen zich in ieder tijdvak, zooals ook in onzen tijd, wel eens afgevraagd, of eigenlijk dat bereikte stuk kultuur de moeite van het verdedigen wel waard is. Men zou zoo denken, dat een nieuwe regeling der menschelijke betrekkingen mogelijk moest zijn, die de wellen der ontevredenheid met de menschelijke kultuur zou dempen, doordat men van dwang en onderdrukking der driften af zou zien, zoodat de menschen, ongestoord door onderlinge oneenigheid, zich aan het gewinnen van goederen en het genot ervan zouden kunnen wijden. Dat zou de Gouden Eeuw beteekenen; alleen dringt de vraag zich op, of zulk een toestand te verwerkelijken is. Het heeft er meer den schijn van, dat iedere kultuur op dwang en zelfverzaking opgebouwd moet worden; zelfs schijnt het niet gewaarborgd te zijn, dat, wanneer de dwang uitgeschakeld wordt, het grootste aantal der menschelijke enkelingen bereid zal gevonden worden, zooveel werk op zich te nemen, als voor het gewinnen van nieuwe levensproducten noodig is. Naar ik meen, heeft men rekening te houden met het feit, dat in alle menschen vernietigende, dus maatschappij en kultuur bekampende, neigingen leven en dat deze in een groot aantal menschen sterk genoeg zijn, om invloed

te hebben op hun gedrag in de menschelijke maatschappij.

Dit zielkundige feit eischt beslissende beteekenis voor zich op bij de beoordeeling der menschelijke kultuur. Kon men eerst denken, dat het wezenlijke der kultuur in het beheerschen der natuur en het gewinnen van levensgoederen bestaat en dat de gevaren, die haar bedreigen door een doelmatige verdeeling ervan onder de menschen zouden afgewend worden, zoo schijnt nu de nadruk van de stoffelijke zaken te worden opgeheven en op aard en inborst neer te komen. Het wordt beslissend, of en in hoeverre het gelukt den last van de den menschen opgelegde zelfverzaking te beperken, hen te verzoenen met hetgeen als noodzakelijk overblijft en hen daarvoor schadeloos te stellen. Evenmin als dwang voor kultuurarbeid gemist kan worden, kan men de overheersching der massa door een minderheid missen, want de massa's zijn lui en hebben geen inzicht, ze houden niet van zelfverzaking, ze zijn door bewijsvoeringen niet van haar onvermijdelijkheid te overtuigen en de individuën stijven elkander in het latengaan van hun bandeloosheid. Slechts door invloed van voorbeeldige personen, die zij als hun leiders erkennen, zijn zij tot arbeidsleveringen en tot zelfverzaking te bewegen, waarop de stand der kultuur aangewezen is. Alles is in orde, wanneer de leiders menschen

van overtreffend inzicht in de noodzakelijkheden des levens zijn, en die zich opgewerkt hebben tot de beheersching hunner eigen driften. Voor hen echter bestaat gevaar, dat zij, om hun invloed niet te verliezen, de massa meer toegeven dan zij hun, en daarom schijnt het noodig, dat zij onafhankelijk van de massa zijn door beschikking over de machtsmiddelen. Kortom: er zijn twee sterk verbreide menschelijke eigenschappen, die de schuld ervan zijn, dat de kultureele instellingen slechts door een zekere mate van dwang gehandhaafd kunnen worden, namelijk, dat zij uit eigen aandrang niet werklustig zijn en dat bewijsvoeringen niets tegen hunne hartstochten vermogen.

Ik weet, wat men tegen deze beschouwingen zal opwerpen. Men zal zeggen, dat het hier geschilderde karakter der menschen-massa's hetwelk de onmisbaarheid van dwang bij de kultuurarbeid bewijzen moet, zelf slechts het gevolg is van gebrekkige kultureele instellingen, waardoor de menschen verbitterd, wraakzuchtig en ongenaakbaar zijn geworden. Nieuwe geslachten met liefde en tot waardeering van het denken opgevoed, die vroeg de weldaden der kultuur zullen ondervonden hebben, zullen ook in een andere verhouding tot haar komen te staan, haar als een eigen bezit aanvoelen en bereid zijn de offers aan arbeid en drift-bevrediging voor haar te bren-

gen, die zij tot haar instandhouding noodig heeft. Zij zullen dwang kunnen missen en zich in weinig van hun leiders onderscheiden. Wanneer tot nu toe in geen enkele kultuur menschenmassa's van zulke hoedanigheid bestaan hebben, dan komt dit, omdat geen enkele kultuur nog die instellingen heeft geschapen, om de menschen op die manier, en dat wel van kindsbeen af, te beïnvloeden.

Men kan er aan twijfelen, of het in het algemeen of nu reeds, bij den huidigen stand der natuurbeheersching, mogelijk is, zulke kultureele instellingen tot een feit te maken; men kan de vraag opperen, waarvandaan het aantal hoogerstaande, betrouwbare en belanglooze leiders komen moet, die als opvoeders der komende geslachten werkzaam moeten zijn; men kan voor den geweldigen inzet aan dwang terugschrikken, die tot doorvoering dezer plannen onvermijdelijk zal zijn; maar de grootschheid van dit plan, zijn beteekenis voor de toekomst der menschelijke kultuur zal men niet kunnen bestrijden. Het berust met zekerheid op het zielkundig inzicht, dat de mensch is voorzien van een onbeperkt aantal neigingen, die een beslissende richting nemen uit datgene, hetwelk men in de vroege kindsheid doormaakt. De grenzen der mogelijkheden bij de opvoeding des menschen, geven dus ook de grens aan van de werkdadigheid van zulk eene kultuur-

verandering. Men kan het betwijfelen, of en in welke mate een andere kultuur-omgeving de twee eigenschappen der menschelijke massa's, die de leiding der menschelijke aangelegenheden zoo bemoeilijken, kan opheffen. De proef is nog niet genomen. Waarschijnlijk zal een zeker percentage der menschheid — ten gevolge van ziekelijken aanleg of overgroote driftsaandrang — altijd onmaatschappelijk blijven, doch wanneer men er in slaagt, de kultuurvijandige meerderheid van vandaag tot een minderheid neer te drukken, dan heeft men zeer veel bereikt, wellicht alles, wat te bereiken is.

Ik zou niet graag den indruk wekken, dat ik ver van den voorgeschreven weg van mijn onderzoek ben afgedwaald. Ik wil daarom uitdrukkelijk verzekeren, dat het verre van mij is, de groote kultuur-proef te beoordeelen, die heden in het groote land tusschen Europa en Azië genomen wordt. Ik mis daartoe de kennis van zaken en de geschiktheid, om over de uitvoerbaarheid ervan een oordeel te vellen, de doelmatigheid der gevolgde werkwijze te toetsen, of de breedte van de onvermijdelijke klove tusschen opzet en uitvoering te meten. Wat daar in voorbereiding is, onttrekt zich, wijl nog niet klaar, aan een beschouwing, als waartoe onze reeds lang gevestigde kultuur stof biedt.

II

Ongemerkt zijn wij van het huishoudelijke in het zielkundige terecht gekomen. In het begin waren wij geneigd, het kultuurbezit in de voorradige goederen en de instellingen tot hun verdediging te zoeken. Door de erkenning, dat iedere kultuur op arbeidsdwang en driftsverzaking berust en daarom onvermijdelijk tegenstand bij hen, die door deze eischen getroffen worden, in het leven roept, werd het duidelijk, dat de goederen zelf, de middelen tot hun gewinning en de regelingen tot hun verdeeling niet het wezenlijke of het eenige van de kultuur kunnen zijn. Want zij worden bedreigd door de tegenkanting en de vernielzucht van degenen, die zelf deelgenooten der kultuur zijn. Naast de goederen komen nu de middelen, die er toe kunnen strekken, de kultuur te verdedigen, in ons gezichtsveld, zooals de dwangmiddelen en andere middelen, die de taak hebben, de menschen daarmede te verzoenen en voor hunne offers schadeloos te stellen. Deze

laatste kunnen echter als het *geestelijke* [psychische] bezit der kultuur aangemerkt worden.

Om orde op het woordgebruik te stellen, zullen wij het feit, dat een drift niet bevredigd kan worden *ontzegging* noemen, de instelling, die deze ontzegging vastlegt, *verbod* en de toestand, die door het verbod in het leven wordt gebracht, *ontbering*. De volgende schrede is dan, onderscheid te maken tusschen ontberingen, die allen betreffen en ontberingen, die niet allen raken, doch slechts groepen, klassen of zelfs enkelingen. De eerste zijn de oudste; met de verboden, die haar invoerden, heeft de kultuur, voor een onbekend aantal duizenden van jaren, een aanvang gemaakt, zich los te werken uit den dierlijken oertoestand. Tot onze verbazing vonden wij, dat ze nog immer werkdadig zijn, nog steeds de kern der kultuur-vijandigheid vormen. De driftneigingen, die onder haar lijden, worden met ieder kind opnieuw geboren; er is een klasse van menschen, namelijk de zenuwzieken, die al deze ontzeggingen met onmaatschappelijkheid beantwoorden. Deze driftneigingen betreffen bloedschande, menscheneten en moordlust. Het klinkt vreemd, wanneer men deze, omtrent welker verwerping alle menschen het eens schijnen, in eenen adem noemt met de andere, om welker toelating of ontzegging in onze kultuur zoo levendig wordt gestreden; maar zielkundig

heeft men daartoe het recht. Ook is de houding der kultuur tegenover deze oudste driftneigingen allerminst overal dezelfde, slechts het menscheneten komt allen ontoelaatbaar voor en geheel en al overwonnen, wanneer men de zaken niet weet te ontleden; de kracht der bloedschande-neiging kunnen wij nog achter het uitgesproken verbod ontdekken en de moord wordt door onze kultuur onder bepaalde voorwaarden nog uitgeoefend, ja bevolen. Mogelijk zal de toekomst ons kultuurontwikkelingen brengen, onder welke nog andere, heden geheel mogelijke, bevredigingen der neigingen zich even ontoelaatbaar zullen voordoen, als op heden het menscheneten.

Reeds bij deze oudste drift-verzakingen moeten wij een zielkundige werkzaamheid in het oog vatten, die ook voor alle verdere beteekenis heeft. Het is niet juist, dat de menschelijke ziel sinds de oudste tijden geen ontwikkeling heeft doorgemaakt en dat zij, in tegenstelling van de wetenschap en de techniek, heden nog dezelfde is als in den aanvang der historie. Een dezer schreden-voorwaarts der ziel kunnen wij hier aantoonen. Het ligt in de richting van onzen ontwikkelingsgang, dat uiterlijke dwang langzamerhand verinnelijkt wordt, voor zoover een aparte geestelijke instantie, het Boven-Ik des menschen, hem onder haar geboden

opneemt. Ieder kind demonstreert ons den loop van een zoodanige omzetting, wordt pas door haar zedelijk en maatschappelijk. Deze versterking van het Boven-Ik is een uiterst kostbaar zielkundig kultuurbezit. De personen, bij wie zij zich voltrokken heeft, worden van kultuur-tegenstanders tot kultuurdragers. Hoe grooter hun getal in een kultuuromgeving is, des te zekerder gewaarborgd is deze kultuur en des te eerder kunnen uiterlijke dwangmiddelen gemist worden. De maat nu dezer verinnerlijking is voor de verschillende drift-verboden zeer uiteenloopend. Voor de genoemde oudste kultuureischen schijnt de verinnerlijking, als wij ten minste de ongewenschte uitzondering der zenuwlijders opzij houden, op een zeer uitgebreid gebied bereikt. De verhouding verandert, zoodra men zich tot andere driftaanvechtingen richt. Men bemerkt dan met verbazing en bezorgdheid, dat een overgroot aantal menschen de betreffende kultuurverboden alleen onder den druk van uiterlijken dwang naleeft, dus alleen maar daar, waar deze zich kan doen gelden en zoolang hij te vreezen is. Datzelfde is te zeggen omtrent die zoogenaamd zedelijke kultuureischen, die voor allen gelijkelijk bestemd zijn. Het meeste, dat men van de zedelijke onbetrouwbaarheid der menschen ondervindt, hoort hierbij. Oneindig veel kultuurmenschen, die voor moord en bloed-

schande zouden terugdeinzen, ontzeggen zich niet de bevrediging van hun hebzucht, van hun zucht om aan te vallen, van hun geslachtslusten, en laten niet na, anderen door leugen, bedrog en laster te benadeelen, wanneer zij dit maar straffeloos kunnen doen, en dat zal wel sedert veel kultureele tijdsbestekken altijd zoo geweest zijn.

Bij de beperkingen, die slechts zekere klassen der gemeenschap betreffen, stuit men op ruwe en ook nooit ontkende verhoudingen. Het is te verwachten, dat deze teruggezette klassen den bevoordeelden hun voorrechten benijden en alles zullen doen, om hun eigen overmaat van ontbering kwijt te raken. Waar dat niet mogelijk is, zal een blijvende maat van ontevredenheid binnen deze kultuur stand weten te houden, hetgeen tot gevaarlijk verzet kan leiden. Als een kultuur het niet verder heeft gebracht dan dat de bevrediging van een aantal deelgenooten de onderdrukking van een ander aantal, wellicht de meerderheid, veronderstelt en dat is bij alle kulturen van heden het geval, dan is het te begrijpen, dat deze onderdrukten een sterke vijandigheid tegen deze kultuur, die zij door hun arbeid mogelijk maken, aan welker goederen zij echter een al te gering deel hebben, ontwikkelen. Een verinnerlijking der kultuurverboden mag men bij de onderdrukten niet verwachten, ja dezen zijn veeleer bereid, die

verboden geen gezag toe te kennen, leggen het erop aan, de kultuur zelf te vernietigen, zoo noodig haar eerste voorwaarden op te heffen. De kultuur-vijandigheid dezer klassen is zoo openbaar bekend, dat men daarbij de meer verborgen vijandigheid van de beter bedeelde maatschappelijke lagen voorbij heeft gezien. Het is niet noodig te zeggen, dat een kultuur, die zoo'n groot aantal deelnemers onbevredigt laat en tot opstand drijft, noch kans heeft zich voort te zetten, noch het verdient.

De maat der verinnerlijking der kultuurvoorschriften — populair en onzielkundig uitgedrukt: het zedelijk peil der deelnemers — is niet het eenige geestelijke goed, dat voor de waardebepaling eener kultuur in aanmerking komt. Daarnaast staat haar bezit aan idealen en aan kunstscheppingen, dat wil zeggen de bevredigingen, die uit beide worden gewonnen.

Men zal slechts al te licht geneigd zijn, de idealen eener kultuur, dat wil zeggen, de waardebepalingen, welke de meest hoogstaande en navolgenswaardige tot stand gebrachte werkzaamheden zijn, onder haar geestelijk bezit te rekenen. Eerst schijnt het, alsof deze idealen, richting zouden geven aan de werkzaamheid van een kultuur-kring; het ware verloop zal wel geweest zijn, dat de idealen zich vormen na de eerste gewrochte daden, die mogelijk

worden door het samenwerken van innerlijke begaafdheid en uiterlijke kultuurverhoudingen en dat deze eerste daden daarna door het ideaal ter voortzetting worden vastgelegd. De voldoening, die het ideaal aan de kultuurdeelgenooten schenkt, is dus van een zichzelfbewonderende hoedanigheid, zij berust op den trots wegens de reeds gelukte prestatie. Om haar volmaakt te doen zijn, heeft zij de vergelijking met andere kulturen noodig, die zich op andere daden hebben toegelegd en andere idealen te voorschijn hebben gebracht. Krachtens deze verschillen kent iedere kultuur zich het recht toe, de andere te minachten. Op die manier worden de kultuuridealen aanleiding tot tweespalt en vijandschap tusschen verschillende kultuurkringen, zooals het onder naties het duidelijkste aan den dag treedt.

De zelfbewonderingsbevrediging door het kultuurideaal behoort ook tot die invloeden, die de kultuur-vijandigheid binnen den kultuurkring met goed gevolg bestrijden. Niet alleen de bevoorrechte klassen, die de weldaden der kultuur genieten, doch ook de onderdrukten kunnen hun deel ervan krijgen, daar het recht, om buitenstaanders te verachten, hen voor het tekort in hun eigen kring schadeloos stelt. Men is wel een ellendig, door schulden en krijgsdienst geplaagd stuk plebejer, maar daarvoor is men Romein, heeft

zijn aandeel aan de taak, andere naties te overheerschen en haar de wetten voor te schrijven. Dit opheffen van het onderscheid tusschen de onderdrukten en de hen beheerschende klasse is echter slechts een stuk van een grooteren samenhang. Van den anderen kant kunnen zij ook aan de onderdrukkende klasse met hun gevoelens verbonden zijn, en ondanks de vijandigheid, hun idealen in hunne heeren aanschouwen. Wanneer niet zulke, in den grond bevrediging brengende, betrekkingen bestonden, dan ware het niet te begrijpen, dat zoo vele kulturen zich zoo lang op de been hebben gehouden, ondanks de vijandschap van groote menschenmassa's.

Van een andere soort is de voldoening, die de kunst aan de deelgenooten van een kultuurkring biedt, ofschoon zij in den regel afgesloten blijft voor de massa's, die door uitputtenden arbeid in beslag genomen worden en geen persoonlijke opvoeding hebben genoten. De kunst biedt, zooals wij reeds lang geleerd hebben, vergoedende bevredigingen voor de oudste, steeds nog het diepst gevoelde, kultuurontzeggingen en werkt daardoor als niets anders als verzoening brengend met de voor haar gebrachte offers. Anderzijds doen haar scheppingen door de werking van de gemeenschappelijk beleefde, hoogaangeslagen aandoeningen, de gevoelens van algeheele gelijkheid, waaraan iedere kultuurkring

zoozeer behoefte heeft, voelbaar worden; zij werken echter ook de zelfbewonderingsvoldoening in de hand, wanneer zij de daden van een bizondere kultuur in beeld, en op indrukwekkende wijze hare idealen in herinnering brengen.

Het wellicht beduidendste stuk van den geestelijken [psychisch, seelisch] inboedel eener kultuur heeft nog geen vermelding gevonden. Dit zijn hare in meest uitgebreiden zin genomen godsdienstige voorstellingen, of, met andere, later te rechtvaardigen, woorden, haar Illusies.

III

Waarin is de bizondere waarde der godsdienstige voorstellingen gelegen?

Wij hebben van de kultuur-vijandigheid gesproken, die gewekt wordt door den druk, welke de kultuur uitoefent, door de begeerteverzakingen, welke zij eischt. Wanneer men de geboden opgeheven denkt, zoodat men zich als voorwerp der geslachtsbevrediging iedere vrouw kan kiezen, die bevalt; zoodat men zijn mededinger bij de vrouw of wie verder in den weg staat zonder eenige bedenking dood mag slaan en men den andere welk zijner goederen ook mag ontnemen zonder hem daarvoor zijn toestemming te vragen; wat zou dat mooi en welk een ononderbroken ketting van bevredigingen zou dan het leven zijn. Doch men stuit al gauw op de eerste moeilijkheid. Iedereen heeft precies dezelfde wenschen als ik en zal mij niet meer ontzien dan ik hem. In den grond kan er dus maar één heel enkele door zulk een opheffing der kultuurbeperkingen onbeperkt

gelukkig worden, een tyran, een dictator, die alle machtsmiddelen naar zich toe heeft gehaald en hij zelfs heeft nog alle reden te hopen, dat de anderen minstens dit ééne kultuurgebod in eere houden: gij zult niet dooden.

Maar wat is het ondankbaar, wat kortzichtig in het algemeen, het op een opheffing der kultuur aan te leggen! Wat dan overblijft, is de natuurtoestand en die is veel moeilijker te verdragen. 't Is waar, de natuur eischte van ons geen begeerte-beperkingen, zij liet ons doen, maar zij heeft een aparte werkdadige manier, om ons te beperken, zij brengt ons om, koud, gruwzaam, zonder op wat ook acht te slaan, mogelijk zelfs juist bij het laten-gaan der handelingen, die ons bevrediging geven. Juist van wege deze gevaren, waarmede de natuur ons bedreigt, zijn wij bij elkaar gekropen en hebben kultuur in de wereld gebracht, die onder andere ook ons samenleven mogelijk moet maken. Want het is de voornaamste taak der kultuur, haar eigenlijke reden van bestaan, ons tegen de natuur te verdedigen.

Het is bekend, dat zij op verscheiden punten daarin al heel aardig slaagt, en later zal zij het blijkbaar nog veel beter maken. Maar geen mensch zal zich willen inbeelden, dat de natuur nu al bedwongen is, weinigen durven te hopen, dat zij eens heelemaal aan

de menschen onderworpen zal zijn. Daar zijn onderdeelen, die met iederen menschelijken dwang schijnen te spotten: de aarde, die beeft, scheurt, al het menschelijke en het menschenwerk begraaft; het water, dat, opstandig, alles overstroomt en verdrinkt; de storm, die het voor zich uit blaast; dan de ziekten, die wij pas kort geleden als aanvallen van andere levende wezens zijn gaan begrijpen; ten slotte dat smartvolle raadsel des doods, tegen welke tot nu toe geen kruid gevonden werd en wellicht nooit zal gevonden worden. Met deze machten staat de natuur tegen ons op, grootsch, gruwzaam, onverbiddelijk; zij plaatst onze zwakheid en hulpeloosheid, waaraan wij ons door kultuurarbeid trachtten te onttrekken, weer voor onze oogen. Het is een der weinige verblijdende en verheffende indrukken, die men van de menschheid kan hebben, wanneer zij in het aangezicht van een ganschelijk ineenstorten van haar kultuuronvastheid, alle innerlijke moeilijkheden en vijandschappen vergeet en zich bezint op de groote gemeenschappelijke taak van haar zelfbehoud tegen de overmacht der natuur.

Gelijk voor de menschheid tesamen genomen, zoo is ook voor den enkeling het leven zwaar te dragen. Een stuk ontbering legt de kultuur, waaraan hij deelgenoot is, hem op, een portie lijden bereiden hem de andere menschen, hetzij ondanks de kultuurvoor-

schriften of krachtens de onvolmaaktheid dezer kultuur. Daar komt nog bij, wat hem de ongetemde natuur — hij noemt dat „noodlot" — aan schade bezorgt. Een voortdurende angstige toestand van verwachting en een ernstige krenking van de natuurlijke zelfbewonderingsneiging zou een gevolg van dezen toestand zijn. Hoe de enkeling op de benadeelingen door de kultuur en de anderen terugwerkt, weten wij reeds, hij ontwikkelt in gelijke mate tegenstand tegen de instellingen dezer kultuur, kultuur-vijandigheid. Maar hoe tracht hij zich te verdedigen tegen de overmacht der natuur, des noodlots, die hem evenals alle anderen bedreigen?

De kultuur ontheft hem van deze krachtsinspanning, zij neemt haar voor allen op gelijke wijze over en het is opvallend, dat ongeveer alle kulturen hierin hetzelfde doen. Zij houdt niet op met het vervullen van haar taak, de menschen tegen de natuur te verdedigen, doch zij zet het slechts met andere middelen voort. De taak is hier meervoudig: het zwaar bedreigde zelf-gevoel des menschen verlangt naar troost, aan wereld en leven moet het schrikwekkend karakter ontnomen worden, daarnaast wil ook de wijsbegeerte der menschen, die door de sterkste praktische belangen aangedreven wordt, een antwoord hebben.

Met den eersten stap is al veel gewonnen. Deze bestaat hierin: de natuur te ver-

menschelijken. De onpersoonlijke krachten en noodlotswerkingen kan men niet genaken, zij blijven eeuwig vreemd. Maar wanneer in de natuurkrachten persoonlijke hartstochten woelen zooals in de eigen ziel, wanneer zelfs de dood niet iets is, dat vanzelf intreedt, maar de gewelddaad van een boozen wil, wanneer men overal in de natuur wezens om zich heeft, zooals men die uit de eigen maatschappij kent, dan ademt men weer op, voelt zich thuis met de griezeligheid en kan zijn zinloozen angst geestelijk verwerken. Men is wellicht nog weerloos, maar niet meer hulpeloos met lamheid geslagen, men kan op z'n minst toch iets doen; ja misschien is men zelfs niet weerloos, want men kan, tegen deze geweldige oppermenschen daarbuiten, dezelfde middelen, waarvan men zich in de maatschappij bedient, aanwenden: men kan probeeren, ze te bezweren, ze te sussen, ze om te koopen en ontneemt hun, door ze aldus te beïnvloeden, een deel van hun macht. Zulk een vervanging der natuurwetenschap door zielkunde brengt niet alleen dadelijk verlichting te weeg, maar wijst ook den weg tot een verdere overmeestering van den toestand.

Want deze toestand is niets nieuws, hij is gecopieerd naar de kinderjaren, ja is eigenlijk een voortzetting van wat vroeger was; immers, in zulk een hulpeloosheid heeft men zich al

eens meer bevonden, als klein kind, tegenover het ouderenpaar, dat men reden had te vreezen, vooral den vader, van wiens hulp men echter ook zeker was tegen de gevaren, die men toen kende. Zoo lag het voor de hand, de beide toestanden voor eenzelfde te nemen. Evenals in het droomleven, wist de wensch ook het zijne te krijgen. Een verbeelding van dood-zijn daalt over den slapende neer, wil hem naar het graf doen verhuizen, maar de droomwerkzaamheid weet die omstandigheid uit te kiezen, waaronder dit gevreesde gebeuren tot een wenschvervulling wordt; de droomer ziet zichzelf liggen in een oud Etrusken-graf, waarin hij met het zalige gevoel van de bevrediging zijner oudheidkundige weetgierigheid afgedaald was. Op dezelfde wijze maakt de mensch de natuurkrachten niet gewoon tot menschen, met wie hij als met zijns gelijken om kan gaan, dat zou heelemaal niet kloppen op den overweldigenden indruk, die hij van hen heeft, maar hij geeft hun het vader-karakter, maakt ze tot goden en volgt daarbij niet alleen een kinderkamervoorbeeld [infantil], doch ook, zooals ik heb getracht aan te duiden, een voorbeeld, waarin de menschen zich allen van eenzelfde maaksel en soort erkennen [phylogenetisch].

Met verloop van tijd worden de eerste waarnemingen van de regelmatigheid en de

wetmatigheid der natuurverschijnselen gemaakt; de natuurkrachten verliezen daardoor haar menschelijke trekken. Maar de hulpeloosheid der menschen blijft en daarmede het vader-heimwee en de goden. De goden behouden hun drievoudige opdracht, de schrikwekkendheid der natuur te verdrijven, te verzoenen met de gruwzaamheid van het noodlot, in het bizonder zooals het zich in den dood vertoont, en schadeloosstelling te geven voor het lijden en de ontberingen, die de menschen door het kultureele tesamenleven worden opgelegd.

Maar langzamerhand verplaatst zich de klemtoon van de eene dezer werkzaamheden naar de andere. Men bemerkt, dat de natuurverschijnselen zich overeenkomstig hun ingeboren noodzakelijkheid van zelf afwikkelen; natuurlijk zijn de goden de heeren der natuur, zij hebben haar zoo ingericht en kunnen haar nu aan haarzelf overlaten. Alleen maar grijpen zij nu en dan door zoogenaamde wonderen in haar loop in, als om het bewijs te leveren, dat zij niets van hun oorspronkelijk machtsgebied prijs hebben gegeven. Wat betreft het uitdeelen der verschillende levensbestemmingen, blijft toch een onbehagelijk idee bestaan, dat het menschelijk geslacht op geen manier van haar radeloosheid en van haar hulpeloosheid ontheven kan worden. Hier laten de goden de menschen het eerst in den

steek; wanneer zij zelf de makers van het noodlot zijn, dan moet hun raadsbesluit wel ondoorgrondelijk worden genoemd. Het begaafste volk der oudheid schemerde het inzicht voor oogen, dat het noodlot boven de goden staat en dat de goden-zelf hun door het noodlot bepaalde levensbestemmingen hebben. En hoe meer de natuur zelfstandig wordt en de goden zich van haar terugtrekken, des te ernstiger dringen alle verwachtingen samen op de derde werkzaamheid, die hun is toebedacht; des te meer wordt hun eigenlijke gebied het zedelijke. Goddelijke taak wordt het nu, de gebreken en de nadeelen der kultuur op te heffen, op het lijden te letten, hetwelk de menschen elkander in het maatschappelijke leven aandoen, te waken over de uitvoering der kultuurvoorschriften, die de menschen zoo slecht nakomen. Van de kultuurvoorschriften wordt gezegd, dat zij van goddelijken oorsprong zijn, zij worden boven de menschelijke maatschappij uit opgeheven en uitgespannen over de natuur en het wereldgebeuren.

Zoo wordt een schat van voorstellingen geschapen, geboren uit de behoefte, de menschelijke hulpeloosheid dragelijk te maken, geconstrueerd uit het materiaal der herinneringen van de eigen kindsheid en van die van het menschengeslacht. Het is duidelijk waar te nemen, dat dit bezit de menschen

naar twee richtingen beschermt, zoowel tegen de gevaren der natuur en van het lot als tegen de schaden, die uit de menschelijke maatschappij zelf voortkomen. In het verband der dingen klinkt dit: het leven in deze wereld heeft een hooger doel, dat wel niet licht te raden is, maar zonder twijfel een vervolmaking van het menschelijke wezen inhoudt; waarschijnlijk zal het geestelijke in den mensch, de ziel, die zich in den loop der tijden langzamerhand en niet zonder tegenstand van het lichaam heeft gescheiden, het voorwerp dezer verheffing en stijging zijn; alles, wat in de wereld gebeurt, is uitvoering der plannen van een verstand, dat ons verre de meerdere is en dat ten slotte, zij het ook langs moeilijk te volgen wegen en omwegen, alles ten goede, dit is dat wat ons pleizier doet, stuwt; over ieder van ons waakt een goedige, slechts schijnbaar gestrenge, voorzienigheid, die niet toelaat, dat wij tot een speelbal worden van oversterkere en meedoogenlooze natuurkrachten; de dood-zelf is geen vernietiging, geen terugkeer tot het onbezield levenlooze, maar het begin van een nieuw soort bestaan, dat op den weg der hoogere ontwikkeling ligt; en, naar de andere zijde gekeerd, beheerschen dezelfde zedewetten, die door onze kulturen opgesteld zijn, óók al het wereldgebeuren, zij worden slechts door een allerhoogste rechterlijke macht met onvergelijkelijk meer macht

en juiste toepassing beschermd; al het goede krijgt ten slotte zijn belooning, al het kwade zijn straf, zoo niet reeds in dezen levensvorm, dan in de latere bestaansvormen, die na den dood intreden; dus alle verschrikkingen, al het lijden en de moeilijkheden des levens zijn bestemd, om uitgeroeid te worden; het leven na den dood, dat ons aardsche leven vervolgt, zooals het onzichtbare stuk van het spectrum bij het zichtbare aansluit, brengt al de volmaaktheid, die we hier wellicht gemist hebben, en de hoogste wijsheid, die dit verloop stuurt, de algoedheid, die zich daarin tot uiting, de gerechtigheid, die zich daarin tot gelding brengt, zijn de eigenschappen der goddelijke wezens, die ook ons en de wereld alles te samen geschapen hebben; of liever van het éene goddelijke wezen, in wien zich onder onze kultuur alle goden der voortijd hebben samengetrokken. Het volk, dat er het eerste in slaagde alle goddelijke eigenschappen op één god samen te brengen, was niet weinig trotsch op dezen vooruitgang. Het had de vaderlijke kern, die van oudsher achter iedere godsfiguur verborgen was, te voorschijn gehaald; in den grond der zaak was dit, terugkeer naar de historische bronnen-van-ontstaan der godsgedachte. Nu echter, daar God de éénige was, konden de betrekkingen tot hem de innigheid en de kracht van de kinderlijke verhoudingen tot den vader terugwinnen.

Wanneer men zooveel voor den vader gedaan had, wilde men ook beloond worden, op z'n minst het eenig-geliefde kind zijn, het uitverkoren volk. Zeer veel later eischt Amerika den titel voor zich op, „gods eigen land" te zijn en voor een der vormen, waaronder de menschen de godheid vereeren, gaat dat ook op.

De godsdienstige voorstellingen, die hier tesamen werden geschreven, hebben natuurlijk een lange ontwikkeling doorgemaakt en zijn door verschillende kulturen in verschillende ontwikkelingstoestanden vastgelegd geworden. Ik heb een enkele van die toestanden eruit genomen, die zoo ongeveer overeenkomt met den eindvorm van onze huidige reine christelijke kultuur. Men kan makkelijk waarnemen, dat niet alle onderdeelen van dit geheel evengoed bij elkaar passen, dat niet op alle dringende vragen een antwoord gegeven wordt en dat het protest van den kant der dagelijksche ervaring slechts met moeite kan worden gekeerd. Maar, zoo als ze daar liggen, worden deze voorstellingen — de in uitgebreidste beteekenis godsdienstige — voor het kostbaarste bezit der kultuur gehouden, voor het meest waardevolle, dat zij haar deelnemers aan te bieden heeft en ze worden veel hooger geschat dan alle kunsten, om de aarde haar schatten te ontfutselen, de menschheid van voedingsmiddelen te voorzien of hare ziekten

te voorkomen, enzoovoort. De menschen denken, dat zij het leven niet kunnen dragen, wanneer aan deze voorstellingen niet die waarde wordt toegekend, waarop men voor haar aanspraak maakt. En nu komt de vraag: wat beteekenen deze voorstellingen in het licht der zielkunde, hoe komen zij aan hare hoogachting en om schuchter een stap verder te doen: wat is haar werkelijke waarde?

IV

Een onderzoek, dat, als een alleenspraak, ongestoord voortschrijdt, is niet geheel zonder gevaren. Men geeft zoo licht aan de verzoeking toe, om gedachten, die het willen onderbreken, opzij te schuiven en krijgt daarvoor een gevoel van onzekerheid terug, dat men ten slotte door al te groote beslistheid wil overstemmen. Ik stel me dus voor, dat ik een tegenstander heb, die mijn uiteenzettingen met wantrouwen volgt, en laat hem van punt tot punt aan het woord komen.

'k Hoor hem zeggen: „Gij hebt herhaaldelijk uitdrukkingen gebruikt als: de kultuur schept deze godsdienstige voorstellingen; de kultuur stelt ze ter beschikking van haar deelnemers; dat klinkt voor mij wat vreemd; ik kan zelf niet zeggen waarom; maar het klinkt niet zoo natuurlijk als dat de kultuur regels heeft gemaakt voor de verdeeling van de opbrengst van den arbeid of omtrent de rechten op vrouw en kind."

Toch meen ik, dat men recht heeft zich

zoo uit te drukken. Ik heb beproefd aan te toonen, dat de godsdienstige voorstellingen uit dezelfde behoefte als alle andere veroveringen der kultuur te voorschijn kwamen, — uit de noodzakelijkheid, zich te verdedigen tegen de verpletterende overmacht der natuur. Daar kwam als tweede drijfveer bij, de drang, om de smartelijk waargenomen onvolmaaktheden der kultuur te verbeteren. Het is ook zeer doeltreffend te zeggen, dat de kultuur aan de enkelingen deze voorstellingen schenkt, want hij treft ze aan, ze worden hem kant en klaar aangeboden; hij zou niet in staat zijn, alleen ze te vinden. Zij zijn de erfenis van veel geslachten, die voor hem openvalt, die hij aanvaardt als het eenmaal-een, de meetkunde en andere zaken. Weliswaar is er onderscheid, maar dat ligt elders en kan nog niet belicht worden. Dat het U een gevoel van bevreemding geeft, zooals gij zeide, komt wellicht voor een deel daarvandaan, dat men de gewoonte heeft, dit bezit aan godsdienstige voorstellingen ons voor te stellen als goddelijke openbaring. Maar dat is op zichzelf al een onderdeel van het godsdienstige stelsel en verwaarloost geheel en al de ons bekende ontwikkeling dezer ideeën in den loop der geschiedenis en hare verschillen in verschillende tijden en onder verschillende kulturen.

„Een ander punt, dat mij gewichtiger voorkomt. Gij laat de vermenschelijking der

natuur ontstaan uit de behoefte, om een einde te maken aan de menschelijke rade- en hulpeloosheid tegenover de gevreesde natuurkrachten en om zich met haar in verbinding te stellen en ze ten slotte te beïnvloeden. Maar een dergelijke drijfveer schijnt mij overbodig. De oorspronkelijke mensch heeft geen keus, heeft geen anderen weg voor zijn denken. Het is hem natuurlijk, het is hem als ingeboren, dat hij zijn wezen naar buiten in de wereld projecteert en alle gebeurlijkheden, die hij waarneemt, als uitingen aanziet van wezens, die in den grond van eenzelfde constructie zijn als hij zelf. Dat is zijn eenige manier, waarop hij zich een opvatting der dingen kan maken. Maar het is heelemaal niet natuurlijk, veeleer een toevallige samenloop, wanneer het hem zou gelukken, door zulk een laten-gaan van zijn natuurlijken aanleg, tegelijk een van zijn groote behoeften te bevredigen."

Ik vind dat niet zoo toevallig. Denkt U soms, dat het menschelijke denken geen praktische drijfveeren kent en louter de uitdrukking is van een belanglooze wijsbegeerte? Dat is toch zeer onwaarschijnlijk. Lichter geloof ik, dat de mensch, ook wanneer hij de natuurkrachten verpersoonlijkt, een voorbeeld uit zijn kinderjaren volgt. Hij heeft aan de personen zijner eerste omgeving ervaren, dat, wanneer er een betrekking tot hen

bestaat, dit de weg is, om ze te beïnvloeden en daarom behandelt hij later met dezelfde bedoeling al het andere wat hem tegemoet treedt, als die personen. Ik ben het dan ook met uw beschrijving eens, het is werkelijk den mensch natuurlijk, alles te verpersoonlijken, wat hij wil begrijpen, om het later te beheerschen — de geestelijke [psychische] bemachtiging als voorbereiding tot de stoffelijke [physische] —; maar ik geef drijfveer en geboorte dezer eigenaardigheid van het menschelijke denken erbij op den koop toe.

„Maar nu nog een derde: U heeft al den oorsprong van den godsdienst vroeger eens behandeld, in uw boek „Totem und Tabu". Doch daar ziet het eventjes anders uit. Alles is Zoon-Vader-verhouding, God is de omhooggebrachte vader en vader-heimwee is de wortel der godsdienstige behoefte. Sindsdien schijnt het, heeft U het standpunt van de menschelijke machteloosheid en hulpeloosheid ontdekt, waaraan men algemeen de grootste rol bij de godsdienst-vorming toeschrijft en nu schrijft U alles op hulpeloosheid over, wat vroeger tot den gedachten-en-gemoedsaandoeningengroep behoorde, die door de vader-idee werd bezield [Vaterkomplex]. Mag ik om uitsluitsel ten opzichte van dezen ommekeer vragen?"

Gaarne, ik wachtte slechts op deze uitnoodiging. Wanneer het werkelijk een omme-

keer is. In „Totem und Tabu" moest niet het ontstaan van den godsdienst verklaard worden, maar alleen van het Totemisme. Kunt gij vanuit eenig U bekend standpunt doen aannemen, dat de eerste vorm, waarin zich de beschermende godheid den menschen openbaarde, de dierlijke was, dat een verbod bestond, dit dier te dooden en op te eten en toch het plechtige gebruik het eens per jaar gezamelijk te dooden en op te eten? Dat juist vindt in het Totemisme plaats. En het heeft nauwelijks zin erover te strijden of men het Totemisme een godsdienst moet noemen. Het heeft innige betrekkingen tot de latere goden-godsdiensten, de totem-dieren worden de heilige dieren der goden. En de eerste, maar het diepst ingrijpende zedelijke beperkingen — het moord- en het bloedschande-verbod — ontstaan op den bodem van het Totemisme. Of gij nu de besluiten van „Totem und Tabu" aanvaardt of niet, ik hoop, dat gij zult toegeven, dat in dit boek een aantal zeer merkwaardige verspreid liggende feitelijkheden tot een vast aaneengesloten geheel in elkaar geconstrueerd zijn.

Waarom de dierlijke god op den duur niet voldeed en door den menschelijken werd afgelost, dat is in „Totem und Tabu" nauwelijks aangeroerd en andere vraagstukken der godsdienstvorming vinden daar in het algemeen geen vermelding. Houdt U zulk een beperking

voor hetzelfde als een verloochening? Mijn werk is een goed voorbeeld van de strenge afzondering van het aandeel, dat de zielsontledende beschouwing tot oplossing van het godsdienstvraagstuk leveren kan. Wanneer ik nu beproef het andere minder diep verborgene daaraan toe te voegen, zoo moet gij mij niet van tegenspraak beschuldigen even zoo min als vroeger van eenzijdigheid. Natuurlijk is het mijn taak, de verbindingswegen tusschen het vroeger gezegde en het nu naar voren gebrachte, tusschen de diepere en de uiterlijke verklaring, tusschen den gedachten-en-gemoedsaandoeningengroep in de vaderidee vereenigd en de hulpeloosheid en de behoefte aan bescherming van den mensch aan te toonen.

Deze verbindingen zijn niet moeilijk te vinden. Het zijn de betrekkingen van de hulpeloosheid van het kind tot de hulpeloosheid van den volwassene, welke de hulpeloosheid van het kind voortzet, zoodat, gelijk te wachten stond, de zielsontledende verklaring van de godsdienstvorming tot een bijdrage wordt uit de kinderziel tot haar uiterlijke verklaring. Verplaatsen wij ons in het zieleleven van het kleine kind. Herinnert U zich nog de keuze van het voorwerp overeenkomstig de erbij liggende soort waarvan de ontleding spreekt? De wellust volgt de wegen van de zelfbewonderingsbehoeften en hecht zich aan

die voorwerpen, welke dier bevrediging zeker doen zijn. Zoo wordt de moeder, die den honger bevredigt, tot eerste liefdesvoorwerp en zonder twijfel tot eerste bescherming tegen alle onbepaalde in de buitenwereld dreigende gevaren, tot eerste angst-bescherming, mogen we zeggen.

In dezen dienst wordt de moeder weldra door den vader afgelost, die hem gedurende de geheele kindsheid blijft verrichten. Maar de verhouding tot den vader is met een eigenaardige dubbele waarde belast. Hij was zelf een gevaar, wellicht vanaf de vroegere verhouding tot de moeder. Zoo vreest men hem niet minder, dan dat men naar hem verlangt en hem bewondert. De kenteekenen van deze dubbelwaardigheid van de vaderverhouding zijn op alle godsdiensten diep ingedrukt, zooals ook in „Totem und Tabu" behandeld wordt. Als nu de grooter wordende bemerkt, dat het zijn lot is, altijd kind te blijven, dat hij bescherming tegen vreemde overmachten niet ontberen kan, brengt hij de trekken van de vadergestalte op hen over, hij schept zich goden, voor welke hij bang is, die hij tracht te winnen en aan welke hij toch ook zijn bescherming opdraagt. Zoo is de drijfveer van het vader-heimwee een en hetzelfde met de behoefte aan bescherming tegen de gevolgen der menschelijke machteloosheid. De afwering van de kinderlijke

hulpeloosheid verleent aan de terugwerking op de hulpeloosheid, die de volwassene moet erkennen, en dat is de godsdienstvorming, juist haar gansch eigen trekken. Maar het is niet onze bedoeling de ontwikkeling van de gods-idee verder na te speuren; wij hebben het hier te doen met den bereiden schat van godsdienstige voorstellingen, zooals de kultuur hem aan de enkelingen overdraagt.

V

Om den draad van het onderzoek weer op te nemen: Wat is dus de zielkundige beteekenis van de godsdienstige voorstellingen, als hoedanig moeten zij onder een of anderen groep worden ondergebracht? De vraag is vooreerst lang niet makkelijk te beantwoorden. Na afwijzing van verschillende omschrijvingen zal men bij deze eene staan blijven: Het zijn leerstukken, uitspraken over feiten en verhoudingen der uiterlijke (of innerlijke) werkelijkheid, die iets mededeelen, hetwelk men zelf niet gevonden heeft en die eischen, dat men er geloof aan schenkt. Daar zij uitsluitsel geven aangaande datgene, wat voor ons in het leven het gewichtigste en het belangwekkendste is, worden ze bizonder hoog aangeslagen. Wie er niets van weet, is zeer onwetend; wie ze in zijn weten heeft opgenomen, kan dat als een groote aanwinst rekenen.

Er zijn natuurlijk veel van zulke leerstukken over de meest uiteenloopende dingen dezer

wereld. Iedere schoolles is er vol van. Nemen we eens de aardrijkskundeles. Daar vernemen wij: Konstanz ligt aan den Bodensee. Een studentenlied voegt eraan toe: „*Wer's nicht glaubt, geh' hin und seh'*." Toevallig was ik eens daar en kan bevestigen, dat de mooie stad aan den oever van een breed water ligt, dat alle omwonenden Bodensee noemen. Ik ben nu dan ook van de juistheid dezer aardrijkskundige bewering volkomen overtuigd. Daarbij herinner ik me een andere zeer merkwaardige ervaring. Ik was al een man van rijpen leeftijd, als ik voor het eerst op den heuvel van de Atheensche Akropolis stond, midden tusschen bouwvallen van tempels, den blik gericht op het blauwe water van de zee. Door mijn geluksgevoel kwam een gevoel van verbazing zich mengen, dat mij deed verklaren: Dus het is werkelijk zoo, als wij het in de school geleerd hebben! Wat 'n flauw en krachteloos geloof aan de werkelijke waarheid van het gehoorde moet ik vroeger gehad hebben, als ik heden zoo verbaasd kan zijn. Maar ik wil op de beteekenis van dit avontuur niet te sterken nadruk leggen; een andere verklaring van mijn verbazing, die mij toen niet inviel, die van geheel persoonlijk karakter is en met de apartheid van de plaats samenhangt, is ook nog mogelijk.

Al zulke leerstukken vragen dus geloof voor hun inhoud, maar niet zonder de gronden

voor hun eisch aan te geven. Zij bieden zich aan als de afgekorte opbrengst van een langere op waarneming en zonder twijfel ook op besluiten uit redeneeringen steunende denkwerkzaamheid; wie er zin in heeft, het denkwerk zelf door te maken, inplaats van zijn opbrengst aan te nemen, hem wordt den weg daartoe gewezen.

Steeds ook wordt er aan toegevoegd, vanwaar men de kennis heeft, die het leerstuk verkondigt, waar dit niet, zooals bij aardrijkskundige beweringen vanzelf spreekt. Bij voorbeeld, de aarde heeft den vorm van een kogel; tot bewijs daarvan worden aangehaald de slingerproef van Foucault, wat de horizon doet en de mogelijkheid, om rondom de aarde te varen. Wijl het, gelijk alle leerlingen inzien, ondoenbaar is, alle schoolkinderen op een tocht rondom de aarde uit te sturen, bepaalt men er zich toe, de leer der school op trouw en geloof te doen aannemen, maar men weet, dat de weg tot persoonlijke overtuiging open staat.

Beproeven wij de godsdienstige leerstukken met dezelfde maat te meten. Wanneer wij de vraag opwerpen, waarop hun aanspraak, geloofd te moeten worden, gegrondvest is, krijgen wij drie antwoorden, die merkwaardig slecht bij elkaar passen. Eerstens verdienen ze geloof, omdat reeds onze oer-voorvaderen ze hebben geloofd, vervolgens bezitten wij

bewijzen, die ons uit dienzelfden vóórtijd overgeleverd zijn en ten derde is het in het algemeen verboden, de vraag naar deze bevestiging op te werpen. Deze vermetelheid werd vroeger met de allerzwaarste straffen belegd en heden nog ziet de maatschappij niet gaarne, dat iemand haar hernieuwt.

Dit derde punt moet onze sterkste bedenkingen wekken. Zulk een verbod kan toch slechts de ééne verklaring vinden, dat de maatschappij de onzekerheid van den eisch, dien zij ten opzichte van haar godsdienstige leerlingen stelt, zeer goed kent. Als het anders was, zou zij aan ieder, die zich zelf een overtuiging wil vormen, het materiaal daartoe zeer bereidwillig ter beschikking stellen. We gaan daarom met een niet makkelijk te sussen wantrouwen tot het toetsen der twee andere bewijsgronden over. Wij moeten gelooven, omdat onze voorvaderen geloofd hebben. Maar deze onze voorvaderen wisten nog minder dan wij, zij hebben dingen geloofd, die wij heden ten dage onmogelijk kunnen aannemen. De mogelijkheid doet zich gevoelen, dat ook de godsdienstige leerstellingen van zulk soort kunnen zijn. De bewijzen, die zij ons nagelaten hebben, zijn in geschriften neergelegd, die zelf alle karaktertrekken van onbetrouwbaarheid aan zich dragen. Zij zijn vol tegenspraak, omgewerkt, vervalscht; waar zij van werkelijke bevestiging berichten, zijn

zij zelf onbevestigd. Het helpt niet veel, wanneer voor hun letterlijkheid of ook slechts voor hun inhoud wordt beweerd, dat zij afkomstig zijn uit de goddelijke openbaring, want deze beweringen zijn reeds een onderdeel van die leeringen, die op het stuk van geloofwaardigheid onderzocht moeten worden en geen bewering kan zichzelf bewijzen.

Zoo komen wij tot het zonderlinge besluit, dat juist die mededeelingen van ons kultuurbezit, die de grootste beteekenis voor ons konden hebben, aan welke de taak is toebedeeld, ons de raadselen der wereld te ontsluiten en ons met het lijden des levens te verzoenen, dat juist zij de allerzwakste bevestiging hebben. Wij zouden niet er toe kunnen overgaan, een zoo onverschillige zaak, als dat walvisschen jongen werpen inplaats van eieren te leggen, aan te nemen, als zij niet beter bewijsbaar zou zijn.

Deze toestand is op zichzelf een merkwaardig zielkundig probleem. Ook moet niemand gelooven, dat de voorgaande opmerkingen over de onbewijsbaarheid der godsdienstige leeren iets nieuws bevatten. In ieder tijdsbestek is zij in het oog geloopen, zonder twijfel ook bij de oer-vaderen, die zulk een erfenis nagelaten hebben. Waarschijnlijk hebben velen van hen dezelfde twijfels gevoed als wij; er lag echter een te sterke druk op hen, alsdat zij het gedurfd hebben, ze te uiten.

En sindsdien hebben zich tallooze menschen met dezelfde twijfels gepijnigd, die zij wilden onderdrukken, omdat zij zich verplicht rekenden, te gelooven, hebben veel schitterende vernuften op dit conflict schipbreuk geleden en hebben veel karakters aan de schipperpartijen, waarin zij een uitweg zochten, schade geleden.

Wanneer alle bewijzen, die men voor de geloofwaardigheid der godsdienstige leerstellingen ter tafel brengt, uit het verleden stammen, zoo ligt het voor de hand, er naar uit te zien of niet het beter te beoordeelen heden ook zulke bewijzen kan leveren. Wanneer het gelukte, ook maar één enkel onderdeel van het godsdienstige stelsel aan een zoodanigen twijfel te onttrekken, dan zou daardoor het geheel buitengewoon aan geloofwaardigheid winnen. Hier treedt de werkzaamheid der spiritisten op, die van een voortbestaan der individueele zielen overtuigd zijn en ons dit eene stuk van de godsdienstige leer boven allen twijfel bewijzen willen. Het gelukt hun echter niet te weerleggen, dat de verschijningen en de uitingen van hun geesten slechts voortbrengselen zijn van hun eigen zielswerkzaamheid. Zij hebben de geesten der grootste menschen, der voornaamste denkers, opgeroepen, maar alle uitingen en uitsluitsels, die zij van hen los kregen, waren zoo onnoozeldom, zoo nietszeggend, dat men niets anders

geloofwaardig kan vinden dan het vermogen der geesten, om zich aan den kring van menschen, die hen oproepen, aan te passen.

Men moet nu twee probeersels gedenken, die den indruk maken van krampachtige zorg, om het probleem te ontwijken. Het eene, van gewelddadig karakter, is oud, het andere listig en modern. Het eerste is het *Credo quia absurdum* [Ik geloof, wijl het ongerijmd is] van den kerkvader. Dat wil zeggen, dat de godsdienstige leerstellingen aan de eischen, die men aan het verstand stelt, onttrokken zijn; zij staan boven het verstand. Men moet haar innerlijke waarheid ervaren, en behoeft ze niet te begrijpen. Dit *Credo* is alleen als zelfbekentenis belangrijk, als machtsspreuk is het zonder kracht. Moet ik verplicht worden, iedere ongerijmdheid te gelooven? En zoo niet, waarom juist deze? Er is geen hoogere bevoegdheid boven het verstand. Wanneer de waarheid der godsdienstige leerstukken van een innerlijk beleven afhankelijk is, wat doet men dan met de vele menschen, die zulk een zeldzaam beleven niet ervaren? Men kan van alle menschen eischen, dat zij de gave van het verstand, die zij bezitten, gebruiken, maar men kan niet een voor allen geldende plicht aan een drijfveer, die slechts bij zeer weinigen werkt, verbinden. Wanneer de eene uit een hem diep aanpakkenden toestand van ziels-vervoering, de onomstootelijke overtuiging van

de werkelijke waarheid der godsdienstige leerstukken heeft verworven, wat heeft dat voor den andere te beduiden?

Het tweede probeersel is de wijsbegeerte van het „Alsof". Het zet uiteen, dat onze denkwerkzaamheid rijkelijk van aanvaardingen is voorzien, welker ongegrondheid, ja welker ongerijmdheid, wij heel goed inzien. Zij worden „ficties" genoemd, maar uit menigvuldige praktische redenen moeten wij ons zoo gedragen, „alsof" wij aan deze ficties gelooven. Dat moge voor de godsdienstige leeringen, wegens haar onvergelijkelijke gewichtigheid voor de instandhouding van het menschelijke geslacht, opgeld doen [1]). Deze redeneering is van het *Credo quia absurdum* niet ver af.

Maar ik schat den eisch van het Alsof voor zoo een, als alleen een philosooph opstellen kan. De mensch, die door de kunsten der

---

[1]) Ik hoop den philosooph van het Alsof geen onrecht te doen, wanneer ik hem een meening laat vertegenwoordigen, die ook aan andere denkers niet vreemd is. Vergelijk H. Vaihinger, Die Philosophie des Als-ob, Siebente und achte Auflage, 1922, S. 68: „Wij betrekken in den kring der ficties [Hollandsch: verdichtsels] niet alleen onverschillige theoretische werkzaamheden, doch begripsvormen, die de edelste menschen verzonnen hebben, waaraan het hart van het edelere deel der menschheid hecht en welke zij zich niet laat ontrukken. Wij willen dat ook heelemaal niet doen — als *praktisch verdichtsel* laten wij dat alles bestaan, als *theoretische waarheid* sterft het echter weg."

philosophie in zijn denken niet wordt beïnvloed, zal er niet op kunnen ingaan; voor hem is met de erkenning der ongerijmdheid, der tegen-verstandelijkheid, alles afgeloopen. Hij kan er niet toe gebracht worden, juist bij de behandeling van zijn allergewichtigste belangen, afstand te doen van zekerheden, die hij anders voor zijn gewone werkzaamheden verlangt. Ik herinner mij een mijner kinderen, dat zich vroegtijdig door een bizondere zakelijkheid onderscheidde. Wanneer den kinderen een sprookje verteld werd, waarnaar ze stil zaten te luisteren, kwam hij erbij staan en vroeg: Is dat een ware geschiedenis? Nadat men zulks ontkend had, trok hij zich met een minachtenden trek terug. Het is te verwachten, dat de menschen zich tegenover de godsdienstige sprookjes dra evenzoo zullen gedragen, ondanks den voorspraak van het „Alsof".

Maar in dezen tijd gedragen ze zich nog anders en in vergane tijden hebben de godsdienstige voorstellingen, ondanks hare niet te ontkennen gebrek aan bewijs, den allersterksten invloed op de menschheid uitgeoefend. Dat is een nieuw zielkundig vraagstuk. Men moet vragen: waarin bestaat de innerlijke kracht dezer leeringen en aan welke omstandigheid hebben zij hare, van de verstandelijke erkenning onafhankelijke, werkdadigheid te danken?

VI

Ik meen, dat wij het antwoord op beide vragen voldoende voorbereid hebben. Het wordt vanzelf gegeven, wanneer wij de geboorte van de godsdienstige voorstellingen uit de ziel der menschen in het oog nemen. Deze zijn, hoewel zij zich als leerstukken uitgeven, geen neerslagen der ondervinding of eindvoortbrengsels van het denken, doch illusies [verblinding, begoocheling, zinsbedrog, hersenschim; Van Dale], als vervullingen der oudste, sterkste en dringendste *wenschen* der menschheid; het geheim van heur kracht is in de sterkte dezer wenschen gelegen. Wij weten al, dat de schrikwekkende indruk van de kinderlijke hulpeloosheid de behoefte aan bescherming gewekt heeft — bescherming door liefde — en de vader heeft daarin voorzien; de erkenning van het voortduren van deze hulpeloosheid door het geheele leven heeft het vasthouden aan een — maar nu machtigeren vader — veroorzaakt. Door het goedige bestuur van de goddelijke voorzienigheid

wordt de angst voor de gevaren des levens verminderd; de instelling van een zedelijke wereldorde garandeert de vervulling van den eisch der gerechtigheid, die binnen de menschelijke kultuur zoo dikwijls onvervuld gebleven is; de verlenging van het aardsche bestaan door een toekomstig leven levert het raam van plaats en tijd, waarbinnen zich deze wensch-bevredigingen moeten voltrekken. Antwoorden op raadsels der menschelijke wijsbegeerte, zooals omtrent het ontstaan der wereld en de betrekking tusschen het lichamelijke en het zielige worden klaargemaakt onder inwerking van de veronderstellingen van dit systeem; het beteekent een kolossale verlichting voor iedere ziel afzonderlijk, wanneer de niet geheel overwonnen conflicten van den kindertijd uit den vadergedachtengroep van haar worden geweerd en aan een door allen aangenomen oplossing onderworpen.

Wanneer ik zeg: dit alles zijn illusies, ben ik verplicht de beteekenis van dit woord te omschrijven. Eene illusie is niet hetzelfde als een dwaling, het is ook niet noodzakelijk, dat zij een dwaling is. De meening van Aristoteles, dat ongedierte zich uit vuilnis ontwikkelen zou, — een meening waaraan het onontwikkelde volk nog heden vasthoudt, — was een dwaling; evenals die van een vroeger geslacht van geneesheeren, dat *Tabes dorsalis* [ruggemergtering] het gevolg van sexueele uit-

spattingen zou zijn. Het zou een verkeerd woordgebruik zijn, deze dwalingen illusies te noemen. Daarentegen was het een illusie van Columbus, dat hij een nieuwen zeeweg naar Indië zou ontdekt hebben. Het aandeel van zijn begeerte in deze dwaling is zeer duidelijk. Als illusie kan men de bewering van zekere nationalisten kenmerken, als zouden de Indogermanen het eenige menschenras zijn, dat voor kultuur vatbaar is; of ook het geloof, dat pas door de zielsontleding verstoord is, dat het kind een wezen zou zijn zonder sexualiteit. Voor de illusie blijft het kenmerk bestaan, dat zij uit menschelijke wenschen afgeleid wordt; onder dit opzicht komt zij dicht bij de waanvoorstelling uit de leer der zielsziekten; maar zij onderscheidt zich toch van deze, afgezien nog van de ingewikkelde constructie der waangedachte. Bij de waanidee stellen we, als iets wezenlijks, den tegenspraak tegen de werkelijkheid voorop; een illusie behoeft niet noodzakelijk valsch, dat is niet te verwezenlijken of in tegenspraak met de werkelijkheid te zijn. Een burgermeisje kan zich b.v. de illusie maken, dat een prins zal komen, om haar met zich mee te nemen. Dat is mogelijk, eenige dusdanige gevallen hebben zich voorgedaan. Dat de Messias zal komen en een gouden eeuw stichten, is veel minder waarschijnlijk; naarmate men persoonlijk tegenover deze dingen met zijn oor-

deel staat, zal men dit geloof als illusie of als iets, dat gelijk staat met een waanidee, onderbrengen. Voorbeelden van illusies, die uitgekomen zijn, zijn overigens niet makkelijk te vinden. Maar de illusie der alchemisten, om alle metalen in goud om te kunnen zetten, zou er zoo eene kunnen zijn. De wensch, zeer veel goud, zooveel mogelijk goud te hebben, is door ons inzicht in wat er aan rijkdom vastzit, zeer getemperd; toch houdt de scheikunde een omzetting der metalen in goud niet meer voor onmogelijk. Wij noemen dus een geloof een illusie, wanneer bij onderzoek naar zijn drijfveeren de *wensch-bevrediging* naar voren dringt en zien daarbij van zijn verhouding tot de werkelijkheid af, juist zoo als de illusie-zelf van elke bevestiging afstand doet.

Wanneer wij ons nu, na deze plaatsbepaling, weer tot de godsdienstige leeringen richten, dan mogen wij nog eens zeggen: Alle te samen zijn het illusies, onbewijsbaar, niemand mag gedwongen worden, ze voor waar te houden en aan hen te gelooven. Eenige ervan zijn zóó onwaarschijnlijk, zoozeer in tegenspraak met alles, wat wij met veel moeite aangaande de werkelijkheid der wereld onderzocht en gevonden hebben, dat men ze — met vereischte inachtname van het zielkundig onderscheid — met waanideeën vergelijken kan. Over de werkelijkheidswaarde der meesten van hen

kan men niet oordeelen. Evenzooals ze onbewijsbaar zijn, zijn zij ook onweerlegbaar. Men weet nog te weinig, om ze met kritiek meer te benaderen. De raadsels der wereld ontsluieren zich slechts langzaam voor ons onderzoek, de wetenschap kan op veel vragen heden nog geen antwoord geven.

De wetenschappelijke arbeid echter is voor ons de eenige weg, die tot kennis der werkelijkheid buiten ons kan leiden. Het is wederom een illusie, wanneer men van de intuitie en van de verzinking in zichzelf iets verwacht; zij kan ons niets anders geven dan — moeilijk bepaalbare — uitsluitsels over ons eigen zieleleven, nooit inlichting over vragen, waar de godsdienstige leer zoo makkelijk op kan antwoorden. Persoonlijke willekeur het gat te laten vullen en naar persoonlijke opvatting dit of dat stuk van het godsdienstige systeem voor meer of minder aannemelijk verklaren, zou misdadig zijn. Daarvoor zijn die vragen van te veel beteekenis, men zou kunnen zeggen: te heilig.

Hier moet men zich gewapend houden tegen de volgende opwerping: „Dus, wanneer zelfs de verstokte twijfelaars toegeven, dat de beweringen van den godsdienst door het verstand niet te weerleggen zijn, waarom zal ik er dan geen geloof aan schenken, daar zij zooveel vóór zich hebben: de overlevering, de overeenstemming der menschen en al dat

troostvolle van haar inhoud?" Tja, waarom niet? Maar men vleie zich niet met de begoocheling, dat men met zulke toelichtingen den weg van het foutlooze denken betreedt. Wanneer het vonnis „flauwe uitvlucht" ooit ter plaatse zou zijn, dan is het hier. Onwetendheid is onwetendheid; geen recht, om iets te gelooven, kan men daaruit afleiden. Geen verstandig mensch zal zich in andere dingen zoo lichtzinnig gedragen en zich met zulke armzalige toelichtingen van zijn oordeelvellingen en van zijn partij-kiezen tevreden stellen, alleen in de hoogste en heiligste aangelegenheden veroorlooft hij zich dat. In werkelijkheid zijn het slechts pogingen, om zich of anderen voor te spiegelen, dat men nog aan den godsdienst vasthoudt, terwijl men zich reeds lang van hem heeft losgemaakt. Wanneer het om vragen van den godsdienst gaat, begaan de menschen alle mogelijke onoprechtheden en maken zij zich aan alle mogelijke intellectueele ongetogenheden schuldig. Philosophen rekken de beteekenis der woorden zoover uit, tot zij nauwelijks nog iets van de oorspronkelijke beteekenis overhouden, zij noemen een willekeurige verwaterde abstractie, die zij te voorschijn hebben gebracht „god" en zijn nu ook godgeloovers, Deïsten, voor de heele wereld, zij kunnen zichzelf erop verheffen een hooger en reiner godsbegrip ontdekt te hebben, ofschoon hun god slechts veeleer een wezen-

looze schaduw is en niet meer de machtige persoonlijkheid van de godsdienstige leer. Kritikers gaan steeds door, een mensch, die zijn gevoel van menschelijke kleinheid en machteloosheid tegenover het wereldgeheel belijdt, voor „diep godsdienstig" te verklaren, ofschoon niet dit gevoel het wezen der godsdienstigheid uitmaakt, doch pas de volgende stap, de terugwerking daarop, die tegen dit gevoel een geneesmiddel zoekt. Wie niet verder gaat, wie nederig tevreden is met de onbeduidende rol des menschen in de groote wereld, deze is veeleer ongodsdienstig in den waren zin des woords.

Het behoort niet tot het plan van het onderhavige onderzoek, een standpunt te bepalen ten opzichte van de waarheidswaarde der godsdienstige leeringen. Het is ons genoeg ze in hun zielkundig karakter als illusies te hebben erkend. Maar wij behoeven niet te ontveinzen, dat deze openbaarmaking ook onze houding tegenover de vraag, die velen als de gewichtigste moet schijnen, sterk beinvloedt. Wij weten ongeveer, omstreeks welken tijd de godsdienstige leeringen in het leven zijn gekomen en door middel van welk soort menschen. Komen wij er nu ook nog achter onder welke drijfveeren dit plaats had, dan ondergaat ons standpunt tegenover het godsdienstige vraagstuk een merkbare verschuiving. Wij zeggen tot ons zelf: wat zou

het mooi zijn, als er een god was als wereldschepper en als goedige voorzienigheid en een zedelijke wereldorde en een leven hierna; maar het is toch zeer toevallig, dat dat alles zoo is als wij het ons moeten wenschen. En het zou nog zonderlinger geweest zijn, wanneer onze arme, onwetende, onvrije voorvaderen erin geslaagd waren, al deze moeilijke wereldraadsels tot oplossing te brengen.

VII

Wanneer wij de godsdienstige leeringen als illusies hebben leeren kennen, komt dadelijk de verdere vraag op, of ook niet ander kultuurbezit, dat wij hoog houden en waardoor wij ons leven laten beheerschen, van eenzelfde natuur is. Moeten niet de beginselen, die onze staatsinrichtingen regelen, eveneens illusies genoemd worden? Worden niet de betrekkingen der geslachten in onze kultuur door eene of een rij van erotische [tot het gebied der liefde behoorende] illusies vertroebeld? Is ons wantrouwen eenmaal gewekt, zullen wij ook niet voor de vraag terugschrikken, of onze overtuiging, iets van de uiterlijke werkelijkheid te kunnen ervaren door aanwending van waarnemen en denken bij wetenschappelijke arbeid, beter gegrondvest is. Niets mag ons tegenhouden, de zwenking der waarnemingen, gericht op ons eigen wezen, en het gebruik van het verstand, aangewend voor kritiek op zichzelf, toe te juichen. Een reeks van onderzoekingen opent zich hier, welker

uitkomst beslissend voor den opbouw eener „wereldbeschouwing" zou moeten zijn. Wij vermoeden ook, dat zulk een bemoeiing niet vergeefs zal zijn en dat zij onzen argwaan minstens voor een gedeelte zal rechtvaardigen. Maar de kracht van den schrijver deinst voor zoo'n omvangrijke taak terug; noodgedwongen beperkt hij zijn werk tot het nagaan van een enkele dezer illusies, namelijk de godsdienstige.

De luide stem van onzen tegenstander roept ons halt toe. Wij worden ter verantwoording geroepen wegens onze verbodene daden. Hij zegt ons:

„Belangstelling in oudheidkunde is zeker zeer prijzenswaardig; maar men begint geen opgravingen, wanneer men daardoor de woonplaatsen der levenden ondermijnt, zoodat zij instorten en de menschen onder hun puinhoopen begraven. De godsdienstige leeringen zijn geen onderwerp, waarover men spitsvondige redeneeringen kan opzetten, als over welk ander onderwerp ook. Onze kultuur is op hen gebouwd, het behoud van het menschelijke geslacht heeft tot veronderstelling, dat de meerderheid der menschen aan de waarheid van deze leeringen gelooven. Wanneer men hen leert, dat er geen almachtige en alrechtvaardige god bestaat, geen goddelijke wereldorde en geen toekomstig leven, dan zullen zij zich van iedere verplichting tot nakomen der kultuurvoorschriften bevrijd

voelen. Ieder zal ongehinderd, zonder vrees, zijn onmaatschappelijke zelfzuchtige driften volgen, zijn macht door daden probeeren te laten voelen; de chaos, die wij met een arbeid van vele duizenden jaren kultuurarbeid hebben uitgebannen, zal weer van meet af aan beginnen. Zelfs als men wist en bewijzen kon, dat de godsdienst niet in het bezit der waarheid is, dan moest men dat nog verzwijgen en zich zoo gedragen als de philosophie van het „Alsof" het verlangt. Dit is het belang van allen! En afgezien van de gevaarlijkheid van het ondernemen, is het nog een doellooze gruwelijkheid bovendien. Tallooze menschen vinden in de leeringen van den godsdienst hun eenigen troost en kunnen slechts met zijn hulp het leven dragen. Men wil hun dezen steun ontnemen en heeft niets beters daarvoor in de plaats te geven. Het werd toegegeven, dat de wetenschap heden niet veel levert, maar ook wanneer zij veel verder vooruit was, dan nog zou zij de menschen niet voldoen. De mensch heeft nog andere sterk eischende behoeften, die niet door de koude wetenschap bevredigd kunnen worden en het is vreemd, ja juist het toppunt van een valschen gedachtengang, wanneer een zielkundige, die er steeds den nadruk op gelegd heeft, hoe ver in het leven der menschen het verstand bij het instinctieve driftleven tenachter staat, zich nu juist inspant, aan de menschen een

kostbare wensch-bevrediging te ontrooven en ze daarvoor met intellectueelen kost schadeloos wil stellen.”

Dat zijn veel aanklachten ineens! Maar ik ben klaar, om alle te weerleggen en bovendien zal ik de bewering vertegenwoordigen, dat het een grooter gevaar voor de kultuur beteekent, wanneer men haar tegenwoordige verhouding tot den godsdienst handhaaft, dan wanneer men deze opheft. Alleen weet ik nauwelijks raad, waarmee ik met mijn beantwoording beginnen moet.

Wellicht met de verzekering, dat ik zelf mijn ondernemen voor geheel onschadelijk en ongevaarlijk houd. De overschatting van het verstand is dit keer niet aan mijn kant. Wanneer de menschen zoo zijn, als de tegenstanders ze beschrijven — en ik spreek dat maar niet tegen — zoo bestaat er geen gevaar, dat een vrome geloovige zich zijn geloof laat ontnemen, overweldigd door mijn uiteenzettingen. Bovendien heb ik niets gezegd, wat niet andere, betere mannen veel kompleter, krachtiger en met meer indruk reeds voor mij gezegd hebben. De namen van deze mannen zijn bekend; ik zal ze niet aanhalen; de schijn moet niet gewekt worden, dat ik mij in hun rij wil stellen. Ik heb slechts — dat is het eenige, dat nieuw is in mijn uiteenzetting — aan de kritiek van mijn groote voorgangers een beetje zielkundige bevesti-

ging toegevoegd. Dat nu juist deze toevoeging de uitwerking zal afdwingen, die aan de vroegeren ontzegd is gebleven, dat is toch nauwelijks te denken. Nu zou men mij kunnen vragen, waarom men zulke dingen schrijft, wanneer men van het ontbreken van eenige uitwerking zeker is. Maar daarop komen wij later terug.

De eenige, die door deze publicatie nadeel kan lijden, ben ik-zelf. Ik zal de onvriendelijkste verwijtingen te hooren krijgen wegens oppervlakkigheid, bekrompenheid, gebrek aan idealisme en aan begrip van de allerhoogste belangen der menschheid. Maar aan de eene zijde zijn deze vermaningen niet nieuw, en aan den anderen kant, wanneer iemand reeds in zijn jonge jaren zich aan het mishagen zijner tijdgenooten heeft blootgesteld, wat moet hij zich daarvan in hooger ouderdom aantrekken, wanneer hij zeker is, spoedig aan iedere gunstbetooning en iederen nijd onttrokken te worden. Vroeger was dat anders; toen bereikte men door zulke uitlatingen een zekere verkorting van zijn aardsch bestaan en een flinke bespoediging van de gelegenheid, om zijn eigen ondervindingen aangaande het toekomstige leven op te doen. Maar ik herhaal, deze tijden zijn voorbij en heden is zulk een schrijverij ook voor den schrijver zonder direct gevaar. Hoogstens mag zijn boek niet in het een of andere land vertaald en verspreid

worden. Natuurlijk precies in een land, dat zich zeker gevoelt van den hoogen stand zijner kultuur. Maar als men in het algemeen een pleidooi houdt voor afstand van begeerlijkheden en overgave aan het lot, dan moet men ook deze narigheid kunnen dragen.

De vraag dook dan bij mij op, of de openbaarmaking van dit geschrift wellicht toch niet iemand onheil brengen zou. Wel niet aan een persoon, maar aan een zaak, de zaak der zielsontleedkunde. Het is niet te ontkennen, dat deze mijne schepping is; men heeft haar ruim op wantrouwen en onwelwillendheid onthaald; wanneer ik nu met zulke onverkwikkelijke uitingen voor den dag kom, zal men tot de verschuiving van mijn persoon naar de zielsontleding maar al te bereid zijn. Nu kan men eens zien, zal het luiden, waarheen de zielsontleding voert. Het masker is afgevallen. Tot loochening van God en het Zedelijke Ideaal, zooals wij het altijd al vermoed hebben. Om ons van deze ontdekking terug te houden, heeft men ons voorgespiegeld, dat de zielsontleedkunde geen wereldbeschouwing er op na houdt en er ook geen vormen kan.

Dit gekrijsch zal mij werkelijk onaangenaam zijn, omdat ik veel medewerkers heb, onder wie menigeen mijn houding tegenover de godsdienstige vraagstukken niet deelt. Maar de zielsontleding heeft reeds vele stormen

doorstaan, men moet haar ook aan dezen nieuwe blootstellen. In werkelijkheid is de zielsontleding een werkwijze van onderzoek, een partijloos werktuig, zooals bijvoorbeeld de infinitesimaalrekening. Wanneer een natuurkundige met behulp daarvan zou becijferen, dat de aarde na een zekeren tijd ten gronde zal gaan, dan zal men er toch nog wel eerst eens over denken, voordat men aan de berekening-zelf vernietigende bedoelingen toeschrijft en haar daarom in de ban doet. Alles, hetgeen ik hier tegen de waarheidswaarde van de godsdiensten gezegd heb, had de zielsontleding niet van noode, is lang vóór haar bestaan door anderen reeds gezegd. Kan men door het aanwenden van de zielsontledende werkwijze een nieuwe bewijsvoering tegen den waarheidsinhoud der godsdiensten gewinnen, des te naarder voor den godsdienst, maar verdedigers van den godsdienst zullen zich met hetzelfde recht van de zielsontleding bedienen, om de beteekenis van de godsdienstige leeringen in het gemoedsleven geheel tot haar waarde te laten komen.

Welnu, om met de verdediging voort te gaan: de godsdienst heeft aan de menschelijke kultuur blijkbaar groote diensten bewezen, tot breideling van onmaatschappelijke driften veel bijgedragen, maar niet genoeg. Hij heeft door veel duizenden van jaren heen de menschenmaatschappij beheerscht; had tijd om

te toonen, wat hij leveren kon. Wanneer het hem gelukt was, het grootste aantal menschen gelukkig te maken, te troosten, met het leven te verzoenen, hen tot kultuurdragers te maken, dan zou het in niemands hoofd opkomen naar een verandering der alsdan bestaande verhoudingen te streven. Maar wat zien wij in plaats daarvan? Dat een schrikwekkend groot getal menschen met de kultuur ontevreden en onder haar ongelukkig is, haar als een juk aanvoelt, dat men moet afschudden; dat deze menschen of alle krachten tot een verandering dezer kultuur inspannen, of in hun kultuurvijandigheid zóó ver gaan, dat zij van kultuur en drift-beperking heelemaal niets willen weten. Men zal ons hier opwerpen, dat deze toestand eerder daardoor komt, dat de godsdienst een deel van zijn invloed op de menschenmassa's verloren heeft, juist tengevolge van een treurige werking van den wetenschappelijken vooruitgang. Wij leggen deze bekentenis en haar verklaring vast en zullen dit later in ons plan tot recht laten komen; maar de opwerping zelf is krachteloos.

Het is te betwijfelen, of de menschen in den tijd van de onbeperkte heerschappij van de godsdienstige leeringen, allen te samen, gelukkiger waren dan heden, maar zedelijker waren ze zeker niet. Zij hebben het altijd verstaan de godsdienstige voorschriften te veruiterlijken en daardoor hunne bedoelingen

te verijdelen. De priesters, die de gehoorzaamheid aan den godsdienst te verdedigen hadden, werkten daarbij mee. Gods goedheid moest zijn gerechtigheid een handje helpen. Men zondigde en dan bracht men offers of deed boete en dan was men vrij, om opnieuw te zondigen. Russische innerlijkheid heeft tot het besluit aangedreven, dat de zonde onmisbaar zou zijn, om alle zaligheden van de goddelijke genade te genieten, dus in den grond een godgevallige daad. Het is algemeen bekend, dat de priesters de onderworpenheid der massa's aan den godsdienst slechts instand konden houden, doordat zij aan de menschelijke driftennatuur zoo groote concessies deden. Het bleef daarbij: god alleen is sterk en goed, de mensch echter zwak en zondig. De onzedelijkheid heeft ten allen tijde bij den godsdienst geen minderen steun gevonden, dan de zedelijkheid. Wanneer de prestaties van den godsdienst met betrekking tot het gelukkigmaken der menschen, tot hun inzich-opnemen der kultuur en tot hun zedelijke insnoering niet beter zijn, dan komt toch de vraag naar voren, of wij zijn noodzakelijkheid voor de menschheid niet overschatten en of wij wel verstandig eraan doen, voor onze kultuureischen een grondslag in hen te zoeken.

Men overwege den duidelijken toestand van heden. Wij hebben de bekentenis gehoord, dat de godsdienst niet meer denzelfden invloed

op de menschen heeft als vroeger (het gaat hier om de Europeesch-Christelijke kultuur). Dat komt niet daarvan, dat al wat hij belooft verminderd is, maar omdat zijn beloften den menschen minder betrouwbaar voorkomen. Laten we toegeven, dat de oorzaak van dezen ommekeer de versterking van den wetenschappelijken geest in de hoogere lagen van de menschelijke samenleving is. (Dit is wellicht niet de eenige.) De kritiek heeft aan de bewijskracht der godsdienstige bewijsstukken geknabbelt, de natuurwetenschap, de dwalingen, die zij inhouden, aangetoond en aan het vergelijkend onderzoek is de noodlottige gelijkenis der door ons vereerde godsdienstige voorstellingen met de geestesvoortbrengselen van primitive volken en tijden opgevallen.

De wetenschappelijke geest brengt te voorschijn een zekere manier, waarop men tegenover de dingen dezer wereld gaat staan; voor de aangelegenheden van den godsdienst maakt hij een oogenblik halt, aarzelt, maar ten slotte stapt hij ook hier over den drempel heen. In dezen gang van zaken zijn geen rustpunten, hoe meer de schatten van ons weten voor menschen toegankelijk worden, des te meer verbreidt zich de afval van het godsdienstig geloof, in den beginne slechts van de verouderde, aanstootelijke inkleedingen ervan, daarna echter ook van zijn grondleggende veronderstellingen. De Amerikanen, die het

apenproces in Dayton hebben opgevoerd, toonden zich slechts consequent. De onvermijdelijke overgang voltrekt zich anders over halfheden en onoprechtheden heen.

Van ontwikkelde en geestelijke werkers is voor de kultuur weinig te vreezen. De vervanging van de godsdienstige drijfveeren voor kultureel gedrag door wereldlijke zou bij hen geruischloos plaats vinden, bovendien zijn zij voor een groot deel zelf kultuurdragers. Anders staat de zaak met betrekking tot de groote massa onontwikkelden, onderdrukten, die alle reden hebben vijanden der kultuur te zijn. Zoolang zij er niet achterkomen, dat men niet meer aan god gelooft, is het goed. Maar ze komen erachter, zonder mankeeren, ook wanneer dit mijn geschrift niet gepubliceerd werd. En zij zijn bereid, de vruchten van het wetenschappelijke denken te aanvaarden, zonder dat zich in hen de verandering voltrokken heeft, die het wetenschappelijke denken in den mensch bewerkt. Bestaat daar niet het gevaar, dat de kultuur-vijandigheid dezer massa's zich op het zwakke punt, dat zij aan hun dwang-meesteresse ontdekt hebben, zullen storten? Als men zijn medemensch alleen daarom niet mag doodslaan, omdat de lieve god het heeft verboden en men het in dit of in het andere leven zwaar te verantwoorden zal hebben, doch men komt erachter, dat er geen lieve god bestaat en

men zich voor zijn straf niet bang behoeft te maken, dan slaat men natuurlijk zonder bedenken dood en kan alleen door aardsche geweld-macht daarvan afgehouden worden. Dus òf strengste onderdrukking dezer gevaarlijke massa's en zorgvuldigste afsluiting van alle gelegenheden tot geestelijke ontwaking òf grondige herziening van de verhouding tusschen kultuur en godsdienst.

VIII

Men zou meenen, dat de uitvoering van dezen laatsten voorslag geen bizondere moeilijkheden in den weg staan. Het is waar, dat men dan van iets afstand doet, maar men wint er wellicht meer mede en vermijdt een groot gevaar. Maar men schrikt ervoor terug, alsof men daardoor de kultuur aan een nog grooter gevaar zou blootstellen. Als Sint Bonifacius den door de Saksers als heilig vereerden boom omhieuw, verwachtten de omstanders een verschrikkelijke gebeurtenis als gevolg van de misdaad. Er gebeurde niets en de Saksers lieten zich doopen.

Wanneer de kultuur het gebod heeft opgesteld, niet te dooden den buurman, dien men haat, die in den weg staat of wiens goed men begeert, zoo gebeurde dat klaarblijkelijk in het belang der menschelijke samenleving, welke anders onbestaanbaar zou zijn. Want de moordenaar zou de wraak der aangehoorigen van den vermoorden tot zich trekken en den stillen nijd der anderen, die even

zooveel trek van binnen bespeuren, om zulk een gewelddaad te doen. Hij zou dus niet lang pleizier van zijn wraak of zijn roof, maar alle kans hebben, spoedig zelf doodgeslagen te worden. Zelfs wanneer hij zich door buitengewone kracht en voorzichtigheid tegen de vijanden een voor een zou weten te hoeden, zou hij het toch moeten afleggen tegen een vereeniging van zwakkeren. Zou zoo'n vereeniging tot stand komen, dan zou het moorden zonder einde voortgezet worden en het eind van alles was, dat de menschen zich over en weer uitroeiden. Dat zou dezelfde toestand onder afzonderlijke menschen zijn, als op Corsica nog onder families en overigens alleen nog maar onder naties voortbestaat. Het voor allen gelijke gevaar der levensonzekerheid nu vereenigt de menschen tot een maatschappij, welke aan iedereen verbiedt te dooden en zich het recht tot gemeenschappelijk dooden voorbehoudt van hem, die dat verbod overtreedt. Dat is dan justitie en straf.

Den redelijken grond van het verbod, om te moorden, deelen wij echter niet mede, maar wij beweren, dat god dat verbod heeft uitgevaardigd. Wij houden het er dus voor, dat wij zijn bedoelingen raden en vinden, dat ook hij niet wil, dat de menschen elkaar uitroeien. Zoo doende omkleeden wij het kultuurverbod met een heel bizonderen luister, maar loopen daarbij gevaar, dat wij het

nakomen ervan, van het gelooven aan god afhankelijk maken. Wanneer wij dezen stap terugnemen, onzen wil niet meer aan god toeschuiven en ons met de maatschappelijke toelichting tevreden stellen, dan hebben wij wel van de verheerlijking van het kultuurverbod afstand gedaan, maar ook vermeden, dat het gevaar loopt. Maar wij winnen er ook wat anders bij. Door een soort verspreiding of besmetting heeft zich de eigenschap van heiligheid, onschendbaarheid, ik zou willen zeggen hiernamaalsachtigheid vanaf enkele weinige groote geboden op verdere kultureele inzettingen, wetten en voorschriften uitgebreid. Dezen past dikwijls de heiligenschijn slecht bij hun tronie; niet alleen dat zij elkaars waarde opheffen, doordat zij naar tijd en plaats elkander tegensprekende beslissingen geven, maar zij spreiden ook nog alle de teekenen van menschelijke onbetrouwbaarheid ten toon. Men bespeurt onder hen makkelijk datgene, wat slechts voortbrengsel van kortzichtige bangheid, uiting van bekrompen belangzucht of gevolg van tekortschietende beginselen kan zijn. De kritiek, die men erop uit moet oefenen, drukt ook in ongewenschte maat den eerbied voor andere, beter gerechtvaardigde, kultuureischen naar beneden. Daar het een netelige taak is, uit elkaar te houden, wat god zelf heeft ingesteld en wat eerder uit het gezag van een almachtig parlement of

een hoogen overheidspersoon wordt afgeleid, zou het van ontwijfelbaar nut zijn, god in het algemeen buiten spel te laten en eerlijk de zuiver menschelijke oorsprong van alle kultureele instellingen en voorschriften te erkennen. Met de opgeëischte heiligheid zouden ook tegelijk de starheid en de onveranderlijkheid dezer geboden en wetten komen te vervallen. De menschen konden dan inzien, dat deze geschapen zijn, niet zoozeer, om hen te beheerschen, maar veeleer om hun belangen dienstig te zijn, zij zouden een vriendelijker houding tegenover dezelve gaan innemen en zich inplaats van hun afschaffing hun verbetering ten doel stellen. Dat zou een gewichtige schrede voorwaarts op den weg der verzoening met den druk der kultuur beteekenen.

Ons pleidooi voor een zuiver redelijke begronding der kultuurvoorschriften, dus voor hare terugvoering tot maatschappelijke noodzaak, wordt hier plotseling door een bedenking onderbroken. Wij hebben het ontstaan van het moord-verbod tot voorbeeld genomen. Klopt onze uiteenzetting daarvan op de geschiedkundige waarheid? Wij vreezen van niet, zij schijnt slechts louter een door de rede gemaakte constructie te zijn. Wij hebben juist dit gedeelte der menschelijke kultuurgeschiedenis met behulp der zielsontleding bestudeerd en krachtens deze werkzaamheid,

moeten wij zeggen, dat het in de werkelijkheid anders is toegegaan. Zuivere verstandsredenen halen nog bij den tegenwoordigen mensch weinig uit tegen de aandriften zijner hartstochten; hoeveel onmachtiger moeten ze dan wel niet bij dat menschdier der oertijd geweest zijn? Wellicht zouden hun nakomelingen elkaar heden nog, zonder belemmering doodslaan, wanneer er onder die moorden van toen er niet een geweest ware, de moord op den vader in den oertijd, die een onweerstaanbaren, gevolgenzwangeren terugslag in het gevoelsleven teweeg gebracht moet hebben. Daaruit stamt het gebod: gij zult niet dooden, hetwelk in het Totemisme tot datgene, wat den vader verving, beperkt was, later over andere voorwerpen werd uitgebreid en nog heden niet zonder uitzonderingen is doorgevoerd.

Maar die oudvader is overeenkomstig uiteenzettingen, die ik hier niet behoef te herhalen, het oorspronkelijke beeld voor god geweest, het model waarnaar latere geslachten de godsfiguur hebben gemaakt. In zooverre heeft de godsdienstige uitlegging gelijk, god heeft werkelijk aan het ontstaan van dat verbod deelgenomen en zijn invloed, niet het inzicht in de maatschappelijke noodzaak, heeft het geschapen. En het verschuiven van den menschelijken wil op god is volkomen gerechtvaardigd, want de menschen wisten, dat zij

den vader gewelddadig uit den weg geruimd hadden en bij den terugslag op hun wandaad namen zij zich voor, zijn wil te eerbiedigen. De godsdienstige leer deelt ons dus de geschiedkundige waarheid mede, hoewel met een zekere vervorming en aankleeding; onze op de rede gevestigde uitlegging ligt met haar overhoop.

Wij zien nu, dat de schat van godsdienstige voorstellingen niet alleen wensch-vervullingen bevat, doch ook historische herinneringen van beteekenis. Dit samenwerken van verleden en toekomst, — welk een onvergelijkelijke machtsvolheid moet de godsdienst daar niet aan ontleden. Maar misschien kunnen wij met behulp van een vergelijking ook de schemering waarnemen van een ander inzicht. Het is niet goed, begrippen ver weg van den bodem, waarop ze geboren zijn, te verplaatsen, maar wij moeten aan de overeenstemming recht doen wedervaren. Aangaande het menschenkind weten wij, dat het zijn ontwikkeling tot de kultuur niet goed door kan komen, zonder te gaan door een nu eens meer, dan eens minder duidelijken tijd van zenuwziekte [Phase von Neurose]. Dat komt, omdat het kind zooveel van de later onbruikbare drifteischen niet door redelijken geestesarbeid kan onderdrukken, doch ze door verdringingshandelingen moet breidelen, achter welke in den regel een angstdrijfveer schuilt. De meeste

van deze kinderzenuwkwalen worden gedurende den groei vanzelf overwonnen, in het bizonder hebben de zenuwaandoeningen uit dwang dit lot. Met de rest zal ook wel later de behandeling door de zielsontleedkunde afrekenen. Op geheel gelijke wijze zou men moeten aannemen, dat de menschheid als geheel in haar eeuwendurende ontwikkeling in toestanden verzeild raakte, die aan de zenuwziekten [neurosen] gelijk zijn en wel op dezelfde gronden, daar zij in de tijdsbestekken van haar onwetendheid en verstandelijke zwakte de voor het menschelijke samenleven onmisbare drift-verzakingen slechts door krachten, die louter het gemoedsleven raken, heeft kunnen tot stand brengen. De neerslagen van datgene, dat in de voortijden te dien opzichte gebeurd is en op verdringingswerkzaamheden gelijken moet, zijn dan nog lang in de kultuur na blijven leven. De godsdienst zou dan de algemeene menschelijke dwangzenuwziekte zijn; zooals die van het kind stamde hij uit het Oedipus- [gedooden vader-]complex, uit de betrekking tot den vader. Naar deze opvatting zou te voorzien zijn, dat de afkeer van den godsdienst zich met de noodlottige onverbiddelijkheid van een groeiproces moet voltrekken en dat wij ons nu juist midden in deze ontwikkelingsperiode bevinden.

Ons gedrag zou zich dan naar het voorbeeld van een verstandigen opvoeder moeten richten,

die geen weerstand biedt aan een voor de deur staande hervorming, doch beproeft haar in de hand te werken en het geweld van haar doorbraak in te dammen. Het wezen van den godsdienst is met deze treffende gelijkenis inderdaad niet uitgeput. Brengt hij van den eenen kant dwangbegrenzingen, gelijk slechts een persoonlijke dwangzenuwziekte, zoo bevat hij van de andere zijde een stelsel van wensch-illusies met verloochening der werkelijkheid, zooals wij het bij den enkeling slechts bij een ziekelijke afwezigheid van verstand [amentia], een gelukzalige zinsbegoochelende verwardheid, aantreffen. Het zijn weliswaar slechts vergelijkingen, met welke wij inzicht in het maatschappelijke vraagstuk trachten te krijgen, de ziekteleer betreffende de enkelingen verstrekt ons geen volwaardigen tegenhanger daartoe.

Bij herhaling is erop gewezen (door mij en in het bizonder door Th. Reik), tot in welke onderdeelen de gelijkenissen van den godsdienst met een dwangneurose zich voortzetten en hoeveel van de bizonderheden en der lotgevallen van de godsdienstvorming zich op deze manier begrijpelijk maakt. Daar klopt heel goed het feit op, dat de vrome geloovige in hooge mate tegen het gevaar van zekere zenuwziekelijke kwalen beschermd is; het in zich opnemen der algemeene zenuwziekte ontheft hem van de taak een persoonlijke zenuwziekte aan te kweeken.

De erkenning van de geschiedkundige waarde van zekere godsdienstige leeringen vergroot onzen eerbied ervoor, doch maakt ons voorstel, om ze uit de verklaring der kultureele voorschriften te verbannen, niet waardeloos. Integendeel! Met behulp dezer historische resten hebben wij de opvatting gekregen, dat de godsdienstige leerstukken als het ware neurotische overblijfselen zijn en wij kunnen nu zeggen, dat waarschijnlijk de tijd gekomen is, zooals in de zielsontledende behandeling van den zenuwlijder de gevolgen der verdringing door de vruchten van redelijken geestesarbeid te vervangen. Dat het bij deze omwerking niet bij het afstand-doen van de plechtige verheerlijking der kultureele voorschriften blijven zal en dat een algemeene herziening ervan voor vele harer de opheffing tengevolge zal hebben is te voorzien, maar nauwelijks te betreuren. De ons gestelde taak, de menschen met de kultuur te verzoenen zal langs dezen weg in ruime mate volbracht worden. Wij moeten bij de redelijke verklaring der kultuurvoorschriften er niet rouwig om zijn, dat de historische waarheid te loor gaat. De waarheden, die de godsdienstige leeren inhouden, zijn zoo misvormd en stelselmatig aangekleed, dat de massa der menschen ze niet als waarheid erkennen kan. Het gaat ermee als wanneer we het kind vertellen, dat de ooievaar de kleine kindertjes brengt. Ook

daarmee zeggen wij een waarheid in de aankleeding van een beeldspraak, want wij weten, wat de groote vogel beteekent. Maar het kind weet het niet, het hoort slechts de portie misvorming ervan, rekent zich bedrogen en wij weten, hoe dikwijls zijn wantrouwen tegenover volwassenen en zijn oproerigheid zich juist aan dezen indruk verbindt. Wij zijn tot de overtuiging gekomen, dat het beter is, de mededeeling van zulke beeldsprakige aankleedingen der waarheid na te laten en het kind de kennis niet te onthouden der werkelijke verhoudingen in aansluiting aan de trap van zijn intellectueele ontwikkeling.

IX

„U veroorlooft zich tegensprakigheden, die moeilijk met elkaar in overeenstemming te brengen zijn. Eerst beweert U, een geschrift als het uwe zou heelemaal zonder gevaar zijn. Niemand zou zich door zulke uiteenzettingen zijn godsdienstig geloof laten ontrooven. Daar het toch uwe bedoeling is, dit geloof te verstoren, zooals later uitkomt, mag men vragen: waarom publiceert U eigenlijk? Op een andere plaats geeft U echter toch toe, dat het gevaarlijk is, ja zelfs zeer gevaarlijk worden kan, wanneer iemand erachter komt, dat men niet meer in god gelooft. Hij was tot dien tijd gewillig en nu werpt hij elke gehoorzaamheid aan de kultuurvoorschriften overboord. Uw heele redeneering, dat de godsdienstige verklaring der kultuurgeboden een gevaar voor de kultuur beteekent, berust op de veronderstelling, dat een geloovige tot ongeloovige gemaakt kan worden, dat is toch een volle tegenspraak."

„Een andere tegenstrijdigheid is, wanneer

U aan de eene zijde toegeeft, dat de mensch door zijn verstand niet te sturen is en dat hij door zijn hartstochten en drifteischen wordt beheerscht, aan den anderen kant echter voorstelt, de het gemoedsleven beroerende gronden van zijn gehoorzaamheid aan de kultuur, door redelijke gronden te vervangen. Versta, wie het kan. Mij schijnt het, of het eene of het andere te zijn."

„Overigens, heeft U niets uit de geschiedenis geleerd? Een dusdanige proef, om de godsdienst door de rede te doen opvolgen, is immers alreeds eenmaal gedaan, officieel en in grooten stijl. U herinnert zich toch wel de Fransche Revolutie en Robespierre? Maar ook het korte leven en het treurige gemis aan succes van deze proefneming. Nu wordt het in Rusland nog eens gedaan; wij behoeven niet benieuwd te zijn, hoe dat zal afloopen. Denkt U niet, dat wij mogen aannemen, dat de mensch den godsdienst niet kan ontberen?"

„U heeft zelf gezegd, dat de godsdienst nog meer dan dwangneurose is. Maar van deze zijn andere zijde heeft U niets gezegd. U zijt tevreden de gelijkenis met zenuwziekte rechtuit door te voeren. Van een neurose moet men de menschen bevrijden. Wat daarbij verder verloren gaat, daar trekt U zich niets van aan."

De schijn van tegenstrijdigheid is waarschijnlijk ontstaan, omdat ik ingewikkelde

zaken te haastig behandelde. Enkele dingen kunnen we nog goedmaken. Ik beweer nog immer, dat mijn geschrift onder een zeker opzicht ongevaarlijk is. Geen geloover zal zich door deze of soortgelijke redeneeringen in zijn gelooven van de wijs laten brengen. Een geloovende heeft bepaalde teedere verbindingen met den inhoud van den godsdienst. Zonder twijfel zijn er veel andere, die niet in denzelfden zin geloovig zijn. Zij zijn gehoorzaam aan de kultuurvoorschriften, omdat zij zich door de bedreigingen van den godsdienst bang laten maken en ze zijn bang voor den godsdienst, zoolang zij hem voor een stuk van de hen insnoerende werkelijkheid houden. Deze zijn het, die losbreken, zoodra zij het geloof aan zijn werkelijkheidswaarde mogen opgeven, maar daar hebben redeneeringen geen invloed op. Zij houden op, den godsdienst te vreezen, wanneer zij bemerken, dat ook anderen er niet bang voor zijn en van hen heb ik beweerd, dat zij de daling van den godsdienstigen invloed zullen bemerken, ook wanneer ik mijn geschrift niet zou publiceeren.

Ik geloof echter, dat U zelf meer waarde hecht aan de andere tegenstrijdigheid, die U mij voorhoudt. De menschen zijn zoo weinig vatbaar voor verstandsgronden en worden geheel door hun driftwenschen beheerscht. Waarom moet men hun dan een drift-bevre-

diging ontnemen en door verstandsgronden willen vervangen? Ja zeker zijn de menschen zoo, maar heeft U zichzelf afgevraagd, of ze zoo moeten zijn en of hun diepste natuur ze daartoe dwingt? Kan de geleerde, die de menschheid bestudeert [anthropoloog] de doorsneegegevens van den schedel [schedelindex] geven van een volk, dat de zede er op nahoudt, de koppen zijner kinderen door het aanleggen van verbanden te misvormen? Denk eens aan de droevige tegenstelling tusschen het stralende verstand van een gezond kind en de denkzwakte van den doorsnêe-volwassene. Zou het zoo geheel onmogelijk zijn, dat juist de godsdienstige opvoeding voor een groot deel de schuld draagt van deze gedeeltelijke verschrompeling? Ik denk, dat het een heelen tijd zou duren, voordat een onbeïnvloed kind zou beginnen, zich gedachten over god en de dingen van het hiernamaals te vormen. Wellicht zouden deze gedachten dan denzelfden weg inslaan, dien zij bij zijn oer-vaders hebben genomen; maar men wacht deze ontwikkeling niet af, men geeft hem de godsdienstige leeringen in, in een tijd als hij er geen belangstelling voor heeft noch het vermogen haar draagwijdte te begrijpen. Remming van de geslachtelijke ontwikkeling en vervroeging van den godsdienstigen invloed, dat zijn toch de beide hoofdpunten van het program der huidige opvoedkunde, nietwaar?

Als dan het denken van het kind ontwaakt, zijn de godsdienstige leeren alreeds onaantastbaar geworden. Denkt U echter, dat het voor de versterking der denkwerkzaamheid zeer bevorderlijk is, wanneer haar zoo'n belangrijk gebied door bedreiging met de hellestraffen wordt afgesloten gehouden? Wie er eens toe gekomen is, alle ongerijmdheden, die de godsdienstige leeringen hem aanbrengen, zonder kritiek te aanvaarden en zelfs de tegenstrijdigheden tusschen haar over het hoofd te zien, diens denkzwakte behoeft ons niet veel verwondering te baren. Nu bezitten wij geen ander middel tot beheersching van onze driftnatuur dan ons verstand. Hoe kan men van menschen, die onder de heerschappij van denk-verboden staan, verwachten, dat zij het zielkundige ideaal van het opperbestuur van het verstand, zullen bereiken? Gij weet ook, dat men der vrouwen in het algemeen de zoogenaamde „zielkundige zwakzinnigheid" toezegt, dat wil zeggen, een kleiner verstand dan dat van den man. Het feit zelf zou bestreden kunnen worden, zijn verklaring is twijfelachtig, maar een bewijs voor het niet onmiddellijk natuurlijke van deze verstandelijke verkwijning luidt: de vrouwen leden onder de hardheid van het vroegere verbod, heur denken op datgene te richten, waarin zij het meeste belang zouden gesteld hebben, namelijk op de vraagstukken van het geslachts-

leven. Zoolang, nevens de geslachtelijke denkremming, de godsdienstige en de uit haar afgeleide wettelijke op de vroege jaren van den mensch inwerken, kunnen wij werkelijk niet zeggen, hoe hij eigenlijk is.

Maar ik wil mijn ijver temperen en de mogelijkheid toegeven, dat ook ik een illusie najaag. Wellicht is de werking van het godsdienstige denk-verbod niet zoo erg als ik het aanneem en wellicht blijkt het eens, dat de menschelijke natuur dezelfde blijft, óók als men de opvoeding niet tot onderwerping aan den godsdienst misbruikt. Ik weet het niet en U kunt het ook niet weten. Niet alleen de groote vraagstukken des levens schijnen in dezen tijd onoplosbaar, maar ook veel geringere vragen zijn moeilijk te beantwoorden. Maar erken met mij, dat er hier een grond voor een toekomstverwachting aanwezig is, dat er wellicht een schat te voorschijn is te halen, die de kultuur zal verrijken en dat het de moeite waard is, den proef met een godsdienstlooze opvoeding te nemen. Valt hij onbevredigend uit, dan ben ik bereid, de hervorming te staken en tot het vroegere zuiver beschrijvende oordeel terug te keeren: de mensch is een wezen van zwak verstand, dat door zijn driftwenschen beheerscht wordt.

Op een ander punt ben ik het zonder voorbehoud met U eens. Zonder twijfel is het een dwaas ondernemen, den godsdienst met

geweld en met één slag te willen opheffen. Vóór alles daarom, omdat er geen kans op succes is. De geloovige laat zich zijn geloof niet ontrukken, noch door bewijsvoeringen noch door verbodsbepalingen. Zou het bij eenigen gelukken, dan ware dat een wreedaardigheid. Wie door tientallen van jaren heen slaapmiddelen gebruikt heeft, kan natuurlijk niet slapen, wanneer men hem het middel ontneemt. Dat de werking van godsdienstige vertroostingen aan die van het gedurig aanwenden van bedwelmende middelen [narkotisme] gelijk gesteld kan worden, wordt door een gebeurtenis in Amerika aardig toegelicht. Daar wil men nu den menschen — blijkbaar onder invloed der vrouwenheerschappij — alle opwekkings-, bedwelmings- en genotmiddelen ontnemen en verzadigt ze ter schadeloosstelling met godsvrucht. Ook omtrent den afloop van deze proefneming behoeft men niet benieuwd te zijn.

Ik spreek U dus tegen, wanneer U verder het besluit maakt, dat de mensch in het algemeen den troost van de godsdienstige illusie niet kan ontberen en dat hij zonder hem de zwaarte des levens, de wreede werkelijkheid, niet zou kunnen verdragen. Ja, die mensch niet, wien Gij het zoete — of bitter-zoete — vergift van kindsbeen af hebt ingegeven. Maar de andere, die nuchter werd grootgebracht? Wellicht heeft hij, die niet aan de neurose

lijdt, ook geen vergiftiging noodig, om haar te verdooven. Zonder twijfel zal de mensch zich dan in een moeilijken toestand bevinden, hij zal zich zijne hulpeloosheid, zijn onbeduidendheid in het raderwerk der wereld moeten bekennen en niet meer het middelpunt der schepping, niet meer het voorwerp van de teedere zorgen eener goedige voorzienigheid te zijn. Hij zal er aan toe zijn als een kind, dat het huis van zijn vader heeft verlaten, waar hij het zoo warm en behagelijk had. Maar, niet waar, de kinderkamer [Infantilismus] is er, om overwonnen te worden. De mensch kan niet eeuwig kind blijven, eindelijk moet hij naar buiten „*ins feindliche Leben*". Men mag dat de „opvoeding tot werkelijkheid" noemen; is het nog noodig, U mee te deelen, dat dit de eenige bedoeling van mijn geschrift is, om op de noodzakelijkheid van dezen vooruitgang attent te maken?

Waarschijnlijk vreest U, dat hij dien zwaren proef niet zal doorstaan. Nu, laten we er in ieder geval op hopen. Het beteekent al iets, wanneer men weet, dat men op eigen kracht aangewezen is. Men leert haar dan goed te gebruiken. Heelemaal zonder hulpmiddelen is de mensch niet; zijn wetenschap heeft hem sedert het diluvium veel geleerd en zal zijn macht nog verder doen groeien. En wat de groote noodlotsnoodzakelijkheden betreft waartegen geen kruid gewassen is, die zal hij

ook wel met berusting leeren dragen. Wat raakt hem de voorspiegeling van een grootgrondbezit op de maan, van welks opbrengst niemand nog iets heeft gezien? Als eerlijke kleinboer op deze aarde zal hij zijn stukje grond weten te bearbeiden, zoo dat het hem voedt. Daardoor, dat hij zijn verwachtingen van het hiernamaals terugneemt en alle vrijgeworden krachten op het aardsche leven samenbrengt, zal hij waarschijnlijk kunnen bereiken, dat het leven voor allen te dragen wordt en de kultuur niemand meer verdrukt. Dan zal hij zonder spijt met een van onze ongeloofsgenooten kunnen zeggen:

De hemel laten wij over
Aan de engelen en de musschen.

X

„Dat klinkt even kolossaal! Eene menschheid, die illusie over boord heeft gegooid en daardoor in staat is gekomen, zich op aarde dragelijk in te richten! Ik kan echter uwe verwachtingen niet deelen. Niet omdat ik de hardnekkige reactionair ben, waarvoor U mij verslijt. Neen, uit bezonnenheid. Ik geloof, dat we nu de rollen omgekeerd hebben; U ontpopt zich als een dweper, die zich door illusies laat voortslepen en ik vertegenwoordig den eisch van het verstand, het recht van den twijfelmoed. Wat U daar heeft uiteengezet, schijnt mij op dwalingen opgebouwd, die ik naar uw voorbeeld illusies mag noemen, daar zij den invloed van uwe wenschen duidelijk genoeg verraden. U stelt uw hoop hierop, dat geslachten, die niet in de prille jeugd den invloed der godsdienstige leeringen ondergaan hebben, licht de begeerde opperleiding van het verstand over het driftleven zullen bereiken. Dat is zeer zeker een illusie; op dit beslissende punt valt er niet te hopen,

dat de menschelijke natuur veranderen zal. Wanneer ik mij niet vergis — men weet zoo weinig van andere kulturen — bestaan er heden nog volken, die niet onder den druk van een godsdienstig stelsel opgroeien en zij komen uw ideaal niet meer naderbij dan de andere. Wanneer U uit onze Europeesche kultuur den godsdienst wilt wegwerken, dan kan dit alleen door een ander stelsel van leeringen geschieden en dat zou van meet af aan alle zielkundige karaktertrekken van den godsdienst overnemen, dezelfde heiligheid, starheid, onverdraagzaamheid en hetzelfde denk-verbod om zich te verdedigen. Iets van dit soort moet U hebben, om den eischen der opvoeding recht te doen wedervaren. Van de opvoeding echter kunt U geen afstand doen. De weg van zuigeling tot kultuurmensch is lang en te veel menschjes zouden erop verdwalen en niet ter rechtertijd hun levenstaak bereiken, wanneer zij zonder leiding aan hun eigen ontwikkeling overgelaten werden. De leeringen, die bij hun opvoeding aangevoerd worden, zullen aan het denken in de rijpere jaren altijd grenzen zetten, precies zoo als U het heden den godsdienst verwijt. Bemerkt U niet, dat het de onuitroeibare geboortefout van onze en iedere kultuur is, dat zij het onder invloed van driften staande denk-zwakke kind oplegt, beslissingen te nemen, die slechts het rijpe verstand van den

volwassene kan rechtvaardigen? Zij kan echter niet anders, tengevolge van het samenpersen van een eeuwendurende menschheidsontwikkeling op een paar jeugdjaren en het kind kan slechts door het gemoed beheerschende drijfveeren ertoe gebracht worden, de aan hem gestelde taak klaar te krijgen. Dat zijn dan de vooruitzichten van uw „opperheerschappij van het verstand".

„Nu moet het U niet verwonderen, wanneer ik voor het behouden van het godsdienstige leerstelsel als grondslag der opvoeding en van de menschelijke samenleving een woordje ga spreken. Het is een praktisch vraagstuk, niet een vraag naar werkelijkheidswaarde. Daar wij in het belang der instandhouding der kultuur met de beïnvloeding van den enkeling geen tijd hebben, om te wachten tot hij kultuurrijp geworden is — velen zullen het in het algemeen nooit worden — en daar wij wel gedwongen zijn, den opgroeienden menschen een of ander stelsel van leeringen op te dringen, dat bij hen als een aan de kritiek onttrokken beginsel moet werken, komt mij het godsdienstige stelsel daartoe verreweg het meest geschikt voor. Natuurlijk juist van wege zijn wensch-vervullende en troostende kracht, waaraan U het karakter van „illusie" toegekend wilt zien. Tegenover de moeilijkheden, iets van de werkelijkheid te kennen, ja tegenover den twijfel, of dit ons over het

algemeen mogelijk is, willen wij toch niet voorbijzien, dat ook de menschelijke behoeften een stuk der werkelijkheid zijn en wel een gewichtig stuk, een, dat ons heel erg aangaat.

„Een ander voordeel der godsdienstige leeringen vind ik in een der eigenaardigheden, waaraan U bizonder aanstoot schijnt te nemen. Deze veroorlooft een loutering der begrippen en een omzetting ervan in verheven gedachtenbeelden, waarbij men het meeste wegwerken kan, dat het spoor van primitief en infantiel denken op zich draagt. Wat dan overblijft is een gedachteninhoud, waarmede de wetenschap niet meer in tegenspraak is en die zij ook niet weerleggen kan. Deze vervormingen der godsdienstige leeringen, die U als halfheden en compromissen veroordeeld hebt, maken het mogelijk de klove tusschen de onontwikkelde massa's en den philosophischen denker te voorkomen en onderhouden de gemeenzaamheid onder beiden, die voor de veiligheid der kultuur zoo gewichtig is. Dan behoeft men niet bang te zijn, dat de man uit het volk erachter zal komen, dat de hoogere lagen der maatschappij „niet meer aan god gelooven". Nu geloof ik bewezen te hebben, dat uwe bemoeiing beperkt blijft tot het probeersel, een beproefde en voor het gemoedsleven waardevolle illusie te vervangen door een onbeproefde en geenerlei waarde hebbende."

U zult mij niet voor uwe kritiek ontoegankelijk vinden. Ik weet hoe moeilijk het is, illusies te vermijden; wellicht zijn ook de verwachtingen, die ik beleden heb, van het karakter eener illusie. Maar een onderscheiding houd ik vast. Mijn illusies — afgezien daarvan, dat er geen straf op staat, ze niet te deelen — zijn niet onverbeterbaar als de godsdienstige en hebben niet het waanachtige karakter. Wanneer de ondervinding — niet mij, maar anderen na mij, die evenzoo denken — zou bewijzen, dat wij gedwaald hebben, dan zullen wij van onze verwachtingen afstand doen. Neemt U toch mijn proefneming voor dat, wat zij is. Een zielkundige, die zich niets wijsmaakt omtrent hoe moeilijk het is, in deze wereld den weg te vinden, beijvert zich, de ontwikkeling der menschheid te beoordeelen naar het beetje inzicht, dat hij door de bestudeering van den loop van het zieleleven bij enkelingen gedurende hun ontwikkeling van kind tot volwassene verworven heeft. Daarbij dringt zich aan hem de opvatting op, dat de godsdienst met een kindsheidsneurose te vergelijken is en hij is optimistisch genoeg aan te nemen, dat de menschheid deze neurotische periode zal overwinnen, zooals zoovele kinderen hunne soortgelijke neurose door groei te boven komen. Deze inzichten uit de zielkunde der enkelingen mogen ontoereikend zijn, het overdragen ervan

op de menschheid niet gerechtvaardigd, het optimisme zonder grond; ik geef U al deze onzekerheden toe. Maar men kan zich dikwijls niet tegenhouden te zeggen, wat men meent, en is daarmede verontschuldigd, dat men het niet voor meer uitgeeft dan het waard is.

En bij twee punten moet ik nog even stil houden. Eerstens beduidt de zwakheid van mijn positie geen versterking van de uwe. Ik meen, dat U een verloren zaak verdedigt. Wij mogen nog zoo dikwijls den nadruk erop leggen, dat het menschelijke verstand in vergelijking tot het menschelijke driftleven krachteloos is en daarin gelijk hebben. Maar er is toch iets heel bizonders met deze zwakte; de stem van het verstand is zwak, maar zij rust niet, voor zij gehoor gekregen heeft. Ten slotte, na talloos veel afwijzingen, krijgt zij het toch. Dat is een der weinige punten, waarin men voor de toekomst der menschheid optimistisch mag zijn, maar het beteekent op zichzelf een niet geringe zaak. Hieraan kan men nog andere verwachtingen vastknoopen. De opperheerschappij van het verstand ligt zeer zeker in de verre, verre, maar waarschijnlijk toch niet in de oneindig verwijderde toekomst. En daar zij zich, zooals te voorzien is, dezelfde doeleinden zal stellen, als welker verwezenlijking gij van uw god verwacht — natuurlijk binnen de grenzen van het menschelijk vermogen en in zooverre de uiterlijke

werkelijkheid, de *Anankê* [Noodzakelijkheid, het niet anders kùnnen zijn of gebeuren], het veroorlooft — namelijk: de menschenliefde en de beperking van het lijden, kunnen wij gevoegelijk zeggen, dat het feit, dat wij tegenstanders zijn, slechts tijdelijk is, en onze vijandschap niet onverzoenlijk. Wij verhopen beiden hetzelfde, maar U zijt ongeduldiger, meer eischend en — waarom zou ik het niet zeggen? — zelfzuchtiger dan ik en mijn vrienden. U wilt de zaligheid direct na den dood laten beginnen, verlangt van haar het onmogelijke en wilt den eisch van den enkeling niet laten vallen. Onze god *Logos* [1]) [Rede] zal van deze wenschen verwezenlijken, wat de natuur buiten ons toelaat, maar zeer langzaam en pas in onafzienbare toekomst en voor nieuwe menschenkinderen. Een schadevergoeding voor ons, die zeer in het leven te lijden hebben, belooft hij niet. Langs dien weg naar het verre doel moeten uwe godsdienstige leeringen vallen gelaten worden, onverschillig of de eerste pogingen mislukken, onverschillig of de eerste vervangingsvormen als onhoudbaar uitvielen. U weet waarom; op den duur kan aan het verstand en de ervaring niets weerstand bieden en de tegenstrijdigheid van den godsdienst tegenover beide is al te tastbaar. Ook de

[1]) Het godenpaar *Logos-Anankê* van den Nederlander Multatuli.

gelouterde godsdienstige ideeën kunnen dit lot niet ontgaan, zoolang zij nog iets van den troost-inhoud van den godsdienst willen redden. Zeker, wanneer zij zich beperken bij de bewering, dat er een hooger geestelijk wezen bestaat, welks eigenschappen niet te bepalen, welks bedoelingen niet te erkennen zijn, dan zijn zij tegen den tegenspraak der wetenschap gevrijwaard; maar dan blijft er ten slotte ook niemand over, die er belang in stelt.

En tweedens: Let op het verschil van uw en mijn gedrag tegenover de illusie. U moet de godsdienstige illusie met alle krachten verdedigen; wanneer zij waardeloos is geworden, — en ze is werkelijk genoeg bedreigd — dan stort uwe wereld ineen en niets blijft U over dan aan alles te twijfelen, aan de kultuur en aan de toekomst der menschheid. Van deze lijfeigenschap ben ik, zijn wij, vrij. Daar wij bereid zijn, van een goed deel onzer infantiele wenschen afstand te doen, kunnen wij het verdragen, wanneer zich eenige van onze verwachtingen als illusies ontmaskeren.

De van den druk der godsdienstige leeringen bevrijde opvoeding zal misschien niet veel aan het zielkundig wezen des menschen veranderen, onze god *Logos* is wellicht niet erg almachtig en kan maar een kleine portie van dat, wat zijn voorgangers beloofd hebben, vervullen. Als wij dat moeten inzien, zullen

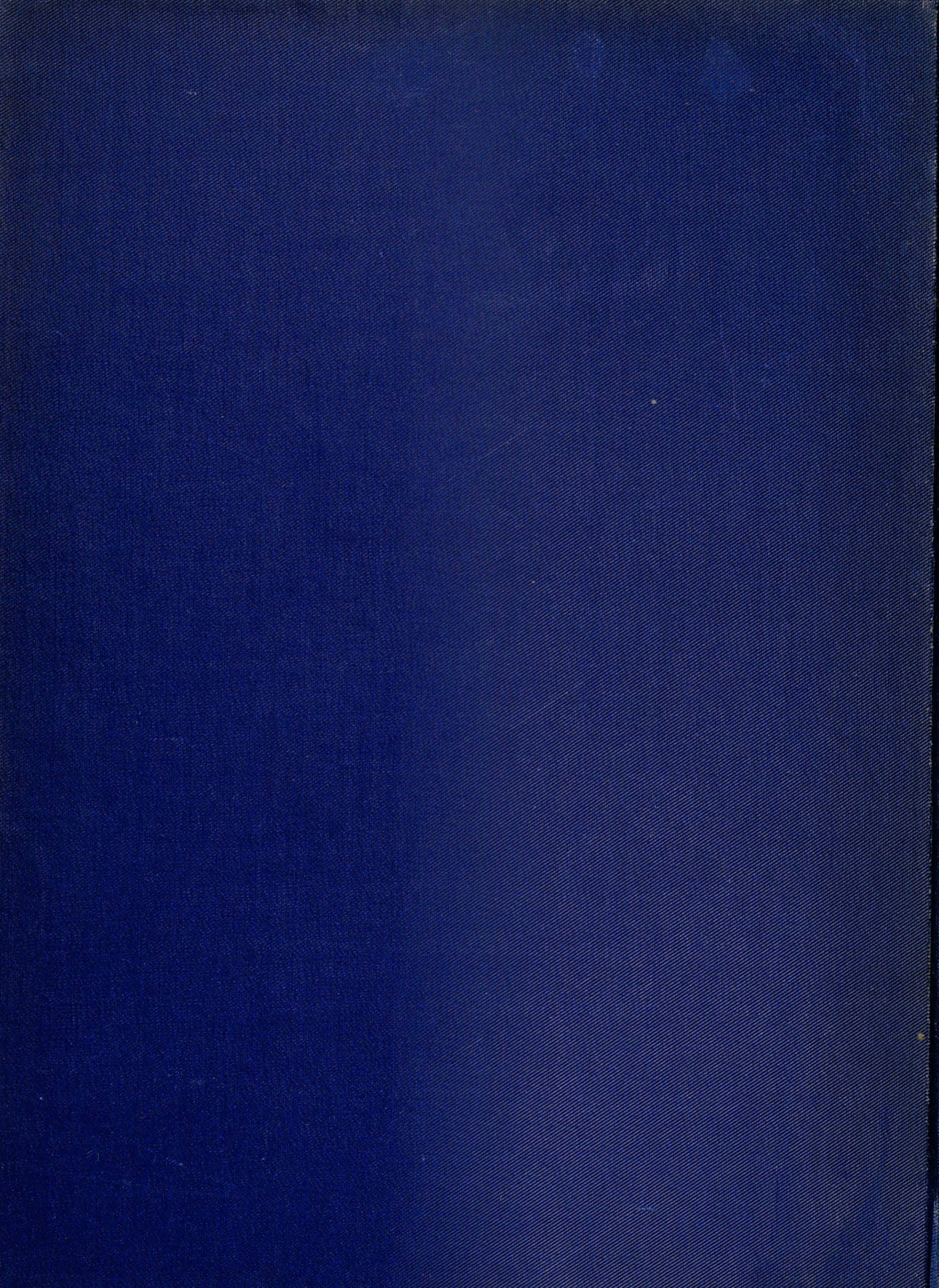
wij dat in berusting aanvaarden. Wij zullen daardoor onze belangstelling in de wereld en het leven niet kwijt raken, want wij hebben ergens een zeker houvast, hetwelk U ontbreekt. Wij gelooven eraan, dat het aan den wetenschappelijken arbeid mogelijk is, iets over de werkelijkheid der wereld te weten te komen, waardoor wij onze macht vergrooten en waarnaar wij ons leven kunnen inrichten. Als dit geloof een illusie is, dan zijn wij er evenzeer aan toe als gij; maar de wetenschap heeft ons door talrijke en belangrijke successen het bewijs geleverd, dat zij geen illusie is. Zij heeft veel openlijke en nog meer verkapte vijanden onder hen, die haar niet vergeven kunnen, dat zij het godsdienstig geloof zijn kracht ontnomen heeft en het dreigt ten gronde te richten. Men werpt haar voor de voeten, hoe weinig zij ons geleerd en hoe onvergelijkelijk meer zij in het duister heeft gelaten. Maar daarbij vergeet men, hoe jong ze is, hoe hare eerste schreden werden belemmerd en hoe ontzaglijk klein de verstreken tijdsduur is, vanaf het oogenblik, dat het menschelijke verstand voor zijn taak op krachten is gebracht. Falen wij niet allen daarin, dat wij voor onze oordeelvellingen met veel te korte tijdsbestekken werken? Wij moesten ons de aardkundigen [geologen] tot voorbeeld nemen. Men klaagt over de onzekerheid der wetenschap, dat zij vandaag als wet verkondigt hetgeen het vol-

gende geslacht als dwaling erkent en door een nieuwe wet van even korten geldingsduur vervangt. Maar dat is onrechtvaardig en ten deele onwaar. De veranderingen der wetenschappelijke meeningen zijn ontwikkeling, vooruitgang en geen omverwerping. Een wet, die men eerst voor onbestreden geldig heeft gehouden, blijkt ten slotte een onderdeel van een meer omvattende wetmatigheid of wordt begrensd door een andere wet, die men eerst later leert kennen; een ruwe benadering der waarheid wordt vervangen door een zorgvuldiger aangepaste, die harerzijds weder een verdere vervolmaking tegemoet ziet. Op verscheiden gebieden heeft men een periode van vorsching nog niet overwonnen, waarin men probeert dingen vast te stellen, die men spoedig weer als niet doeltreffend verwerpen moet; op andere bestaat echter reeds een gegarandeerde en bijna onveranderlijke kern van kennis. Ten slotte heeft men beproefd, aan de wetenschappelijke inspanning grondig alle waarde te ontnemen, door de overweging, dat zij, gebonden aan de omstandigheden der samenstelling van ons eigen wezen, niets anders te voorschijn brengen kan, dan dingen, die wij ons zoo voorstellen; terwijl de werkelijke natuur der dingen buiten ons gesloten blijft. Daarbij ziet men eenige gegevens over het hoofd, die voor de opvatting van den wetenschappelijken arbeid beslissend zijn, te

weten: dat onze organisatie, dat wil zeggen ons geestelijk [seelisch] apparaat, juist in haar streven, kennis te krijgen van de buitenwereld, ontwikkeld is geworden en dus in haar bouw een stuk doelmatigheid heeft weten te verwezenlijken; dat zijzelf een bestanddeel is van deze wereld, die wij onderzoeken willen en dat zij zulk een onderzoeking zeer goed toelaat; dat de taak der wetenschap geheel omschreven is, wanneer wij haar daartoe beperken, om te toonen, hoe ons de wereld ten gevolge van onze eigenaardige organisatie voor moet komen; dat de eindresultaten der wetenschap juist door de manier, waarop wij ze bereiken, niet slechts van onze organisatie afhankelijk zijn, maar ook van datgene, hetwelk op die organisatie heeft ingewerkt; en eindelijk, dat het vraagstuk omtrent de gesteldheid der wereld, zonder inachtneming van ons waarnemend geestelijk apparaat, een leege woordvorm is, zonder praktische belangrijkheid.

Neen, onze wetenschap is geen illusie. Een illusie zou het zijn te gelooven, dat wij ergens anders vandaan betrekken kunnen, wat zij ons niet geven kan.

Hoofdbestuur ,,DE DAGERAAD"
Afdeeling Boekhandel
Postbus 793
A M S T E R D A M.

Sigm. Freud DE TOEKOMST EENER ILLUSIE

SIGM. FREUD

DE TOEKOMST EENER ILLUSIE

UITGAVE
HOOFDBESTUUR VRIJDENKERSVEREENIGING „DE DAGERAAD"
AMSTERDAM 1929

Sigm. Freud DE TOEKOMST EENER ILLUSIE

SIGM. FREUD

DE TOEKOMST EENER ILLUSIE

UITGAVE
HOOFDBESTUUR VRIJDENKERSVEREENIGING „DE DAGERAAD"
AMSTERDAM 1929

▪▪ SIGM. FREUD ▪▪

DE TOEKOMST EENER ILLUSIE

UITGAVE
HOOFDBESTUUR VRIJDENKERSVEREENIGING „DE DAGERAAD"
AMSTERDAM 1929